

ÉRTEKEZÉSEK

A

TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

HATODIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PESTY FRIGYES

OSZTÁLYTITKÁR.

A M. T. AKADÉMIA
FŐTITKÁSI HIVATALA

BUDAPEST, 1881.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

3 13602

TARTALOM.

- I. Szám. Magyarország és egyes törvényhatóságainak népesedési mozgalma. **K o n e k S á n d o r t ó l.**
 - II. » Nagy férfiak szerepe a történelemben. (Székf. ért.) **Z s i l i n s z k y M i h á l y t ó l.**
 - III. » **K a z i n c z y G á b o r** irodalmi hatásáról. Irodalom-történeti tanulmány. **J a k a b E l e k t ó l.**
 - IV. » Emlékbeszéd **U r h á z y G y ö r g y** felett. **S z i l á g y i S á n d o r t ó l.**
 - V. » **P a l a c z k y F e r e n c z** emlékezete **Z s i l i n s z k y M i h á l y t ó l.**
 - VI. » A nemzetgazdaságtan és módszere s a társadalmi tudományok terén való haladás nehézségei. **W e i s z B é l á t ó l.**
 - VII. » A magyar jogi műnyelv kérdéséhez. Jogirodalmi tanulmány, tekintettel jogi műnyelvünk jelenére, multjára, mivoltára és gyökeres javítására. **B a k o s G á b o r t ó l.**
 - VIII. » A fémvaluta kérdése a tudomány jelen állása szerint. Első rész: »Egyszerű vagy kettős valuta?« **K a u t z G y u l á t ó l.**
 - IX. » A magyar és osztrák államháztartás 1868—1877-ig. **L á n g L a j o s t ó l.**
 - X. » Gróf **T e l e k i D o m o k o s** emlékezete. **D e á k F a r k a s t ó l.**
 - XI. » Emlékezés **Z l i n s z k y I m r e** l. tagra. **T ó t h L ő r i n c z t ó l.**
 - XII. » A perdöntő eskü és az előzetes tanúbizonyítás a középkori magyar perjogban. (Székf. ért.) **H a j n i k I m r é t ó l.**
-

KAZINCZY GÁBOR

IRODALMI HATÁSÁRÓL.

IRODALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNY

JAKAB ELEK

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a II. osztály ülésén, 1880. január 12-én.)

BUDAPEST, 1880.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Kazinczy Gábor irodalmi hatásáról.

Az irodalomban — hasonlóan a természeti és társadalmi létszervezetek szabályos működéséhez — a tudományágak összhangzó művelése biztosítja az egyetemes haladást. A nemzeti szellem igaz mivoltában lángeszű írók nagy alkotásaiban fejeződik ki, s ez mutatja a közmíveltség mérvét és emelkedési fokát; de e fénylő jelenségek csak a nemzet többi íróinak egy célra irányult szellemi munkássága eredményeivel együtt idézik elő az irodalom közvirágzását.

Tévednek, a kik az írói érdemeket másképen itélik meg s csak e vagy ama tudomány-ágot — költészetet, exact tudományokat stb. vagy a korszakalkotó műveket tartják abszolút becsűeknek, az egyleti, hirlapi, nevelés- és oktatásügyi, vagy a nyelvészeti, szépészeti és kritikai munkásság s classici fordítások terén foglalkozó erők elért sikereit ellenben kicsinylik. Ezt igazolni nem lehet, ez árt az irodalom érdekeinek. Mindenik munka szükséges, tehát mindenik munkás elismerést érdemel — az eredmények arányában.

Nálunk Kazinczy G. korában az irodalom művelőinek két osztálya volt: *egyik* életmódot keresett vele, a *másik* kedvtelésből, magasb becsvágytól ösztönöztetve irt. Az elsőknél hivatás volt az íróskodás, az utolsóknál szenvedély és szellemi szükség, indok mindkettőnél a nemzeti ügy szolgálata. Az egyik készült e pályára, kereste a tetszést, írói koszorú mellett haszonra nézett, munkája alapján jogokat formált a közönség irányában s ezzel köteleességeket vett magára. A másik anyagi igények nélkül dolgozott, lelke belvilágát s írói

tollát erkölcsi és hazafiúi indokok mozgatták; díjak a siker és nemzeti gyarapodás öröme volt — ha volt siker — becsmértéköket tehát ez elvek és külön indokok adják meg.

Kazinczy G. az utóbbiak közül való: egy, csak az irodalmi és nemzeti érdekeket szolgáló igazi magyar tudós typicus példánya, a régi jó táblabirói világból s azon fényes írói sorból, hol gr. Széchenyi, gr. Kemény József, b. Wesselényi, a gr. Dessewffyék neve a magyar irodalom történetében közisztelettől környezve ragyog. Már 14 éves korában irt verseket, később balladát, novellát, aesthetikai és színi kritikát, fordított latin, német, francia, olasz, angol, orosz, lengyel, finn nyelvekből vett tárgyakat hirlapok s folyóiratok számára; némelyiket önköltségén adta ki, miket később *firák*-nak nevezett, s ahonnan lehetett, visszaszerezvén, megsemmisítette. Egy, csak dicséretre méltatott pályaműve kiadásáért az Athenaeum szerkesztőire formaszertint neheztelt. Díjt ritkán, akkor is az irodalom, Kazinczy F. örökösei vagy barátja, Toldy érdekében fogadott el. A mit maga vett el írói tisztelt díjban, moecenási bőkezűséggel fizette vissza saját Kazinczy-gyűjteménye gyarapítására, a magyar Scriptorok kéziratai megszerzésére fordított költségei által. Sok levele van, melyekben Toldytól kérdezősködik Magyarországot illető könyvek becséről, melyekkel őt kínálják, s ő megvenni szándékozik . . . Irónak tartatni nem kívánt, oly magasra állította annak mértékét; végig fordító maradt, sőt abban is gyöngének érezte magát; mert — ugymond — sem az idegen nyelvek sajátságait, sem a magyar nyelv törvényeit s ezer árnyalatát nem érti és érzi át eléggé. Ezt némelyek önbizalomhiánynak vélik; de tévesen. Nem innen, hanem görög és római, ó-, angol, francia és német ujkori classicusokról alkotott mértéke magasságából lehet azt csak kimagyarázni. Ő íraskodni — szerinte iráskodni, irodalmárkodni — nem akart, s ez részben az ő nagy példányai és utólérhetlen mesterei műve: Tacitus és Tasso, Voltaire és Molière, Rousseau és Goethe okai ennek. Hozzájárult szerénysége, mit sokan tetetésnek mondanak, de én nem merném állítani. Innen a kitétetések és népszerűsködés nem kedvelése. Azokat, a kik 1854. levétették — szerinte kipelengézték — s a kik erre pénz

adtak, vesztegetőknek tartotta; képe — ugymond — a postai dijt sem érdemli meg. Walzeltól a követ megvette, hogy megsemmisíthesse. »Oly korban — írja 1854. jún. 3. Toldynak — midőn szójárassá lőn: No még ezt is lefesték! kétszeres becsü dolog, hogy az ember lepingálva nincs.« Midőn később is levéteit akarták, ezzel tért ki előle. Csak gr. Mikó tudta rá birni, hogy számára egyik hazai festőknek üljön, a ki őt életnagyságban, parlamenti diszöltönyében igen sikerülten le is festette. Kevés év előtt még ott volt Kolozsváratt a nemes gróf halálakor, irodalmi és műkincsekkel gazdag hagyatékában Báthori, Bocskay, Bethlen s több erdélyi nemzeti fejedelmekkel egy sorban. Múzeumba illő gyönyörű mű!

Itt van forrása annak, hogy nagyobb eredeti műveket nem irt. Ifjúkori kísérletei, mik az *Athenaeum*, *Kassai Minerva*, *Társalkodó* [Helmeucz-féle] és *Regelő* hasábjain jelentek meg, szárnypróbálgatás, mit minden tehetséges ifju megkísérlett. Némely életirói szerint a *Honművész*-be is irt; én neve alatt semmit nem találtam; ha irt, álnév alatt adta ki, s azt vagy irói jegyét csak közelebbi ismerői tudhatják. Lévay Józsefnek a Kisfaludy-Társaság 1865-ki nagygyűlésén tartott költőileg szép emlékbeszéde azon állítására: »hogy munkái és előkészületei sejtetik, hogy a XVII. és XVIII. század történetei megírásával foglalkozott« — levelezéseiben bizonyítékot nem találtam. Az is, hogy ő mindenképen író akart lenni — mint Lévay mondja — inkább csak ifju korára illik.

Erős szenvedélyektől izgatott lelke s mohó tetszomja ez időbeli fölbuzdulásait az élet, a kedvezőtlen irodalmi viszonyok, kora vezér férfaival önheve következtében összeütkezés, censurái akadályok s Pestről távozása stb. lehűtötték íraskodás és írásai közönség elé bocsátása iránt őt egészen közönyössé téve. E tekintetben élete későbbi szakában oly hajthatatlanná lett, hogy legjobb barátjának, a rábeszélésben oly hatalmas Toldynak is csak bajjal sikerült őt, sok évi serkentetés és nógatás után, abban megingatni. 1850. hozzá irt egyik levelében *Uj M. Múzeuma* megindítása felett csaknem tapsol örömeben, magasztalja őt, mindent ígért s ajánlott neki, csak egyet nem — *hogy őt íróvá tegye, hogy őt tudósnak nevezzék s eredetét kívánjanak tőle.* »Írónak — szerinte —

teremtő lángésznek kell lenni, magasb foku géniusznak; jeles, olvasni méltó eredetit köznapi talentum irni nem képes, nincs jogosítva, az irodalomnak nincs benne nyeresége. Ő magát arra képesnek nem érzi, a magyar írőcskák efféle kísérleteit nevetséges pöffeszkedésnek tartja, nem szereti őket, nem olvassa, megveti. Fordítás egyedül az, — ugymond — a mi-
ben kedve telik, régi classicus írók nagy gondolatait vágyik nemzete irodalmába átültetni. « Barátja ez oldalról való többszöri ostromlás után, a titkolt ambíció indokát is felhozta ellenében, melybe az ily tulságos szerénykedésnél nem egyszer tulzott s kielégíthetlen nagyravágyás burkolózik. Kazinczy nem véve magára a czélzást, meggyőződésében végig megmaradt, eredetit irni soha sem törekedve. Kielégítette-e ambícióját a fordítás dicsősége? oly kérdés, mire határozottan felelni nem lehet. Ő Toldyhoz irt leveleiben állította s én kétségbe vonni nem merem. S mégis ugy tetszik, hogyha első irodalmi föllépését nagyobb elismerés követi, írói törekvései más irányt vettek volna. Ezt pályája első korszakának nem egy jelensége sejteti.

Ennek daczára az 1837—1838. években élénk munka-ösztön s erőtől duzzadó irodalmi tevékenység tűnik ki Toldyhoz irt leveleiből, igazolva nagy számban megjelent dolgozatai által. 1837. szept. 13. Somogyi (Antal) barátja verseinek bírálatát küldi kezeibe, 1838. ápr. 1. Victor Hugo *Le Roi s'amuse* című szomorú játéka 5-ik felvonását jámbusban fordítva, melynek főképen két jelenése — ítélete szerint — a drámai irodalomnak általa ismert legclassicusabb példánya; ápr. 20. levelében küld *Holmi*-t: »határozzon felette — ugymond — határtalan hatalom«; barátaitól is küld dolgozókat. Erdélyi válaszának közlését igéri, mihelyt kezében lesz; tudatja, hogy: »Ferencz bátyjának némely dolgozatait szándékszik munkái összes kiadásához mintegy *Nachtrag*-ül közleni, hogy a belőle bejövő pénzből levelezési gyűjteménye kiadását megkezdhesse, s kéri Toldyt, segélné őt elő bármi mézön, bármi parányi munkálattal, hogy válallata korszerűbb legyen s az ő tisztelt neve annak fényt adjon. Ez óhajtatást közölje — kéri őt — Bajza ural is. Tudja ő, mennyire nem szerény e kérelem az ő elfoglaltatásuk mellett, de nem magá-

nak kér; legyen szabad remélnie, hogy nem csalatkozik, s a neki szántakat juliusban át fogja vehetni.«

Ez évben egy más terve is volt; ki akarta adni nagybátyja levelezéseinek első kötetét, melynek tartalma lett volna: *Csokonay, Nyelvharcz, Naplók, Hamlet töredéke* 1819-ből jámbusban; nemkülönbén adni akart évenként egy külföldi classicaí drámagyűjteményt. Mindkét terv kész — írja — csak a kéziratokat kell tisztázni; de ha Toldynak szüksége lenne rájuk, rendelkezésére adja«

Mik voltak a *Holmi*-k? megmondja 1838. jún. 18. levele, melyben e cikkei sorsáról kért tudósítást: 1. Madarász, 2. Pongrácz versei kritikája, 3. Varázskigyó, 4. Bertalan-éji vérmenyekző, Rottecktól, 5. Le Roi s'amuse, 6. Test nélküli lélek, orosz mese. Ezek közül a két utóbbi az *Athenaeumban* megjelent. Megküldötte *Chateaubriand* classicus műve fordítását (nem mondja: melyiket?), szerencsésnek vallván magát — ugymond — ha az *Athenaeum* nagybecsü lapjain helyet lelend, a mi azonban elmaradt; végre megküldötte *Ezer egy óranegyed* (Tatár novellák) czimű fordított műve egy példányát: »**MALVINA, Regények könyve**« czim alatt, hálája kifejezéseül, a mivel iránta tartozik. »Mily szerencse és fény lenne neki — írja — ha Toldy azt pár sorra méltatná. Fogja-e és mikor fogja adni a II-dik füzetet? nem tudja.«

1838. decz. 8. levelében ismét új tervről értesíti Toldyt, arról t. i., hogy *Táborozásaim* czim alatt *Időszaki Füzeteket* szándékszik kiadni, a miben részvételtre Vörösmartyt is fölkererte; reméli, látta s olvasta ő is kérését, a mit itt megújít. »Örül — ugymond — e vállalatnak, mert alkalma nyílik benne tömjént gyujtani a jóknak s csatát izenni a litteratori kontároknak. Augiási ól-tisztogatás lesz bizony az — tudja — de lenni kell; hiszi, hogy nyom nélkül nem vész el munkálkodása. Legyen lapja nyaktíló, mi alatt a silányság vérig kiznoztassék Sok ifju erőt gyűjtött össze — írja — miben tán egy nagyobb jövő magvai szunyadoznak, s büszke rá, hogy nehányat ő indított csirába.« E jóslatát a következő évtizedek valóvá tették. A magyar irodalomnak e körből leghasznosabb s legkitünőbb munkásai emelkedtek ki . . . Egy 1839. febr. 1. levelében e számot 48-ra teszi, kiknek központja ő volt, kik

különösen vonzódtak hozzá, kikkel ő mint tanuló Sárospatakon, mint patvarista a pozsonyi országgyűlésen, mint kezdő író Pesten léte alatt ismerkedett meg. Ezek közé tartoztak: Erdélyi János, Obernyik Károly, Pap Endre, Riskó Ignác, Adorján Boldizsár, Somogyi Antal, Kovács Lajos, Vachot Sándor és Imre, Ormos László, Kerényi (előbb Christmann) Frigyes, Tompa Mihály — Gömör-, Sáros-, Zemplén-, Borsod- és Szathmárvármegyékből... E levélhez két cikke volt mellékelve; reményét fejezte ki, hogy az Erdélyi Jánostól küldött, *St. M. Girardin*-tól¹⁾ való cikkét vette; igéri, hogy ezeket a következő hónap elején egy tucattal szaporítandja. Ápr. 29. 1839. ismét küldi neki: *A dal leánya* című eredeti novelláját, a mi, ha megnyeri tetszését, egy féltucatra kötelezi magát; egyúttal a szerkesztőségénél 1¹/₂ év óta heverő dolgozatait kéri vissza. E levelében fölújítja ama vállalata eszméjét, hogy nagybátyja írásait kiadja. »Az egész telet e két ezer ívet meghaladó írásokkal töltötte; csodálkozva és sajnálattal látta, mennyi munkája van eltévedve s talán örökre, életben és élet után félreismert s elismerni nem tudott pályatorönknek. Inger és kötelesség nála, ki élte legfőbb feladatául tüzte ki e rokona emlékezteért mindazt megtenni, mit arasznyi erői engednek, hogy a veszni indult kincsek nyomába jusson. Kéri e céljában segélyét s némely művei iránt felvilágosítását... A kiadásra azonban — jegyzi meg — olyan ember, mint ő, nem képes. Ez 4000 pengő forint áldozatot kíván. Hogy tehát az emberek némileg ismerni tanulják e kincset: *Lapot indít meg mutatóványok közléseül* az egésznek kiadhatása végett. Nehány társa (50-en fölül) biztosítja arról, hogy silányság nem lesz, mit hozni fog. Mily szerencse lett volna neki, Toldyt, kit mint embert a magyar litteratura-világ egész birodalmában leginkább szeret, kinek oly sok szíveséggel tartozik, körében látni! Emlékezteti rá, hogy Vörösmartyt is fölkérte levelében; de ő munkálatot neve kitétetése nélkül ígért, a mi őt célja elérésében nem segíti elő

¹⁾ *Saint-Marc Girardin* (François August) kitűnő francia publicista stb. szül. febr. 12. 1801. a parlamentben követ, 1854. III. Napoleon alatt a francia Akadémia tagja és közoktatásügyi tanácsos a cultusminisztériumban. Szellemes és erős polemikus író stb.

s így nem fogadhatta el. Toldynál megújítja kérését; nagyon lekötelezendi őt, ha tudatni szives lesz: akarnak-e ő és Bajza ur társai lenni? de mielőbb, mert júniusig két füzetet szeretne kiadni.« E tervezés a fennérintett első szándék bővebb kifejtésének látszik. A levél végén Molière *Julius von Tarento* című, általa valószínűen németből fordított, de az Akadémia drámabíráló választmánya által elejtett vígjátékának kritikájával együtt kiadási szándékáról szól, a mi szintén nem valósult.

A további levelek azt mutatják, hogy valamennyien kitérőleg válaszoltak; mert Kazinczy élesen kitör Vörösmarty és Bajza ellen, kivált utóbbira *Kurucz Pál* álnév alatt irt bírálatáért szerfelett neheztelni látszott, azt személyeskedőnek, igazságtalannak vélte s Toldyhoz irt levelében sértő modorban torlotta meg. Ugy látszik, Kazinczyt vállalkozási heves e kérdésben nyilvánult tulságos önbecsérzete jókor keserű tapasztalatokhoz juttatta. S tán nem csalódom azon ítéletemben, hogy itt van forrása jelleme azon vonásának, mit némelyek önbizalomhiánynak mondanak. Három érintett vállalata közül kettő meg sem indult, egy az első füzetnél félben maradt, s bizonyos, hogy erre az akkor oly hatalmas athenaeumi *Triumviratus* vonakodása döntő befolyással volt.... Tán inkább is kívánhatták, hogy az ifju erők az ő zászlójukhoz, mintsem ők amazokéihoz csatlakozzanak. Ugy látszik, hogy Kazinczy szívében Toldy iránt is támadt volt akkor némi hidegség, de a mi csakhamar ismét barátsággá változott, egymás irodalmi céljai szives előmozdítása következtében. 1839. szept. 7-ki leveléből kitűnik, hogy tőle ez időben több fordítást fogadott el az Akadémia drámabíráló választmánya, hol pedig épen e három férfi szava volt döntő, így: a *Meghittek*, *Sziv és Ész*, *Fricska* című színműveket, miket simítás és tisztázás végett kért vissza; kérdezte az *Epigramm* és *Dús Szegény* címűek sorát, s az elsőt, ha elfogadtatott is, szintén kérte.¹⁾ E levelében írta, hogy fordítja *Cumberland Zsidó* című 3 felvonásos drámáját, *Mickiewicz Zarándokság* könyvei és *Lamennais*

¹⁾ Mint irodalmi *curiosum* említést érdemel, hogy *Epigramm* című, még 1839. az Akadémia által elfogadott fordítását 1860. jan. 13. irt levelében kérte tőle kiadás végett Toldy; de ő csak úgy ígérte meg, ha az elfogadtatás évét teszi a czimlapra.

Paroles d'un Croyant stb. című művét,¹⁾ egyszermind **MALVINA** II-ik füzete következő tartalmáról is értesíti: 1. *Blanche de Beaulieu* [Dumas-tól], 2. *Sárga Domino* [Marryat-tól], 3. *A lövés* [Puskin-tól], 4. *A polgárnő*, 5. *A selyem létra* [Janintól],²⁾ 6. *Canaletta* b. Gaudy után. Ezután írt leveleiben említve van Molière több vigjátéka. »Vajjon elfogadná-e az Akadémia? — kérdi egyikben, melynek nincs kelete — kettővel kész s beküldené.« Másik levelében kérdezi: »vajjon Souvestre Emil szomorújátékát³⁾ elfogadná-e a drámabíráló választmány?« Meg másikban írja: a drámai választmánynak beadta a »*Die Vertrauten*« című vigjátékot Müllnertől s Dumas *Antony* című színművét; megint egy másban: »Lamenais ily című műveit: *Paroles d'un Croyant* és: *La Voix du Peuple* bevitte az Akadémia kéziratárába, pihenjenek ott — jegyzi meg csaknem forradalmi hangon — addig, míg szellemi s népvilágunk bilincseit le nem törendjük« Másikból kitűnik, hogy ily című történeti-politikai műven is dolgozott s belőle mutatóványai voltak: *A lengyelek*. Levele e felkiáltással végződik: Oh censura! . . . Lévy fennértett emlékezésében írja, hogy Kazinczy G. már ifju korában Krazewski lengyel költő: »*Nem-istenies komédiáját*« lefordította s rajta haláláig simítgatott, valamint Goethe *Wertherén* s Cicero, Tacitus és Plutarch *műveiből vett különböző tárgyu fordításain* is. Az 1839-ik évről van följegyezve egyik életiratgyűjtőnk által,⁴⁾ hogy *Népbarát*, *Ór*, *Ellenőr*, *Holmi* című dolgozatai a censura által letartóztatottak s így ő az irodalmi térről a megyei munkásságra mintegy kényszerítetett, az alatt gyűjteményeit bővítette s kiadásukon fáradozott . . .

¹⁾ Megjelent Párisban 1834-ben.

²⁾ Egy másik kelet nélküli levelében ezt így nevezi meg: *Részenként adja el magát*.

³⁾ Ugy tetszik, a fennemlített *Dús és Szegény* címűt érti.

⁴⁾ Magyar írók. Életrajzgyűjtemény . . . *Dánielk József*. Pest, 1858. 136—137. ll. E cikk alapján írta tévesen a *Biographisches Lexicon des Kaiserthum's Oesterreich* stb. 1864. Eilfter Theil 110—111. lapjain, hogy Kazinczy G. ily című betiltott lapokat kezdeményezett volna. A három első, értesülésem szerint ugyanannyi cikk volt, nem lap, a *Holmi*-ről fennebb láttuk levelét.

Ugy látszik, Toldy és barátai Kazinczy Gábort nagybátyja munkái kiadásában sem segítették; e helyett 1841. az Akadémia birtokában levő forrásokból maguk akarták azt tenni s Toldy októb. 12-ki levelében kérdezte őt, nem lenne-e hajlandó csatlakozni, vagy a következő ¹⁾ osztály szerkesztését egészen átvenni? »Ha — ugymond — nála ide tartozók nagy számmal vannak, talán külön osztályra szakaszthatnák a *nyelvtudományhoz*, külön osztályra az *irodalomtörténethez* tartozókat, hová a bírálatok is járulhatnának; különre ismét az *aesthetikaiakat*, csakhogy e tárgyak gyakran összefolynak. Igen óhajtaná — így végzi levelét — hogy litteraturánk maholnap együtt bírassa elhúnyt dicsőnk valamennyi írását. A leveleket, ha akar kiadni, az ő gyűjteményökhöz sorozhatja . . .« Kazinczy azon évi decz. 22-ki levelében visszatúsítólág válaszolt. »Meglépetve olvasta — ugymond — nagybátyja munkái kiadása végett csatlakozásra felszólítását s nehezeére esik, hogy azt elfogadnia nem lehet. Hivatlan prókátor szerepét játszani nincs kedve, sem Bajza ural — a *Kurucz Pál vallomása* írójával ²⁾ — kitől minden tekintetben elv-különbözés zárja el, egy célra nem munkálkodhatik. Ezt nem sértett hiúság mondatja vele; ő mindazt, a mi Kazinczy F. ügyét illető kezei közt van, szívesen átengedi — *ne quid res publica detrimenti capiat*, sőt vele [Toldyval] minden viszonyt fentartani szerencséjének, sőt büszkeségének véli; de nevezett társával egy úton járni nem fog. Tudassák vele, mire van szükségök, közöljék teljes lajstromát a mit bírnak, a dolgozás éveivel együtt, ő a magáéival kiegészíteni kész, s azon lesz, hogy a variánsokat minél teljesebben adhassa. Örömmel adja a levelezéseket a társasági kiadás alakjában; elsők a *Glottomachusok* lesznek. stb.« Azonban mint Kazinczyé korábban, úgy hiúsult meg most Toldy és társai tervezése is. Kazinczy F. összes művei kiadása sem akkor, sem a százados nemzeti ünnepkor 1859., sőt maig sem sikerült. Itt a tekintetes Akadémia kéziratárában, általam rendezve, várja e szerencsét igen tekintélyes része az anyyiak

¹⁾ Kazinczy F.-nek a *nyelv, irodalom- és szépműtanhoz* tartozó írásai, 2 kötet, a mit ők gyűjtöttek.

²⁾ Kazinczy Gábor egyik dolgozatára irt ily czimű bírálat.

által gyűjtött, összeszerzett és eladott, részint ajándékozott, már csaknem százados Kazinczy-féle irodalmi kincsanagnak.

Ezeket így értve, tekintetes Akadémia! az lenne gondolható, hogy ez önmagával és a gyakorlati életviszonyokkal vívódó, tettszomjas férfi ifjúsága örökös tervelés, tenni-akarás és semmit nem-tevés közt folyt el, aránylag kevés sikerrel. De a miket mindjárt idézek, épen ellenkezően azt fogják igazolni, hogy Kazinczy G. zsenge tanuló kora óta, midőn a sárospataki tanuló ifjúság *Parthenon* című folyóiratában novellát és verseket írogatott, lefordította Ossián *Homála* című költeményét, közölte a kassai Minerva hasábjain *Arab költészet* című érdekes cikkét — miről alább lesz még szó — valamint a t. Akadémia által közzétett nyilvános felhívásra késznek nyilatkozott Fessler és Engel németül írt magyar történetét lefordítani. Kedvencz szakmaiban megszűnés nélkül írt, fordított, az akkori lapok és folyóiratok egymás után adták ki különböző dolgozatait, mik között eredetiek is voltak, s e hangya-szorgalom és különösen Európa minden nagy nemzetének irodalmából való fordításai által magát tökéletesítve, ismereteit gyarapítva, egyszersmind nemzeti irodalmunkat gazdagította, a közhasznu ismereteket terjesztette, a magyar írókat és olvasó közönséget a többi nemzetek irodalmával megismertette, egyoldaluságtól és saját irodalmunk tulbecsülésétől megóvni törekedett. Kazinczy G. írói munkásságának itt kezdődik nemzeti irodalmunkra alakító befolyása.

Munkássága három időszakra oszlik; elősorolom mindenikben műveit időrendjük szerint s azután elmondom róluk ítéletemet¹⁾.

1) **Első időszak** : 1835—1843.

I. **Önálló eredeti dolgozatok** : a) *Szerelem könnyei*. 1835. Sárospatak, 8-r. 1—38 ll.

b) *Béla herczeg*. A Kisfaludy-Társaság által dicsérettel kitüntetett pályaballada; megjelent Évkönyveiben s az Athenaeum, 1838. I. folyama 343—46 ll.

c) *A dal leánya*. Eredeti novella. Toldynak elküldötte, de megjelenve nem láttam.

d) *Egy elvesztett lét*. Athenaeum, 1839. I. 614—15 ll.

e) *A Felföld*. » » » 245—47 ll.

f) *A Lengyelek*. A sajtó-viszonyok miatt megjelenve nem láttam.

Az alul elősorolt eredeti művek közül az elsőnek irodalmi s egyszersmind életirati becse az, hogy Kazinczynak első szerelme tárgyát sejteti, őt magát írói képzettsége legelső fokán mutatva:

»Ajánlva M—nak,
A sírig imádottnak«

ez a vers-gyűjtemény kezdete, [az M. alatt »*Malvina*« rejlik] végsorai pedig ezek:

»És majd Te Érted égő lángom árja
Eldulja sorsom kínos lánczait — —
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
Malvina! szived nekem a mennyt adja
És a halandót Istenhez ragadja!«

II. Fordítások: a) *Malvina*. Regények könyve, kiadta Kazinczy G. Első kötet. Pest, sat. Belső címlapján: *Ezer-egy óranegyed*. Tatár novellák. 8-r. 1838. 1—132 ll. Megjelent 20 óranegyed. *Jelige*: Erdély *Kazinczy Ferencz*.

A jelige kiegészítve: *Erdély! menyköveid forrnak benne*. *Esküszöm*. *Áldozz* . . . Valószínűen a sajtószigor miatt nem volt adható, legalább Kazinczynak Toldyhoz 1838. jún. 14. irt levele ezt gyaníttatja, melyben írja, hogy 2¹/₂ év *Előszavából* csak a mi megjelent, annyit bocsátott ki a censor. Az eredeti mű *Petit de la Croie* francia íróé, a ki az *Ezer-egy év és nap* című novellákat írta — jegyzi meg Kazinczy.

b) *Mücsarnok*. Kiadja K. G., Pest, 1840. Első Füzet.

a) *Gazdag és Szegény*. Dráma Souvestre Emiltől. Először adott Párisban, 1837., febr. 1. — Pesten, Laborfalvi Róza jutalmául, jan 25. 1840.

E vállalat félben maradt.

b) *Meghittek*. Vigjáték 2. felv. Müller Adolf után, K. G.

c) *Szív és Ész*. » » » Steigentesch után.

d) *A Fricška*. » » » Raupach után.

Ezeket a m. tud. Akad. drámabíráló választmánya kiadásra méltónak ítélvén: megjelentek nyomtatásban önállóan is. Az ezentüliak csak időszaki lapokban találhatók föl.

c) *Arab költészet Mohammed előtt*. *** után. Megjelent a Felső-Magyarországi Minerva 1834. évi folyama, 3-dik kötete 527—543 ll., ily aláírással: Sárospatak, ápril 1834. K. G. tagja az ifju egyesületnek.

d) A Társalkodóban következő művei jelentek meg:

1836. I. félév: *Könyvirágok*. (Vers Goethe után) 46 szám,
181 l.

» » » *Könyvirágok*. (Vers) 52 szám, 205 l.

Regények könyve című vállalatát is *Malvina* név alatt indította meg, a mi első szerelme tárgyát gyanítatja. De van-
nak ennek *Ajánlás*-ában öt jellemző vonások is.

»Nem csúszom én [*így dall*] mint jászol állata
Egy ember, s gyöngé ember zsámolyához,
Feledni azt, hogy én ember vagyok ;
Sem a magas bűn bérszolgáinak,
Kik tarka színek csillogásával
Előlni vágnak bosszu átkait,
Bókolva szívem s főm meg nem hajol.
Csak az Isten, a kit én imádok,
Az, a ki téged pályádon vezet —
Elődbe hullok, Ember s Honfi! én.

— — — — —
Te Szent s Nagy! engedd, hogy magas hited
A gyöngé szívnek adjon Szent erőt.
S leány, te gyűjtsd kebled mennyvirágit,
S szerelmed addig áldja éltetemet csak,
Míg hűn szeretlek — Téged s a Hazát!....

Lesznek Kazinczy törekvéseinek kicsinylői, a kik engem hibáztatnak, hogy ezeket feledékenységben nem hagy-
tam. Az ilyenek csak európai hírre jutott nevetet s shake-
speare-i alkotásokat tartanak közfigyelem s kritikai méltatás
tárgyainak. Az én nézetem más. Én Kazinczyt ily nagynek
nem tartom; de Magyarország s tudósai figyelmére méltónak

1836. II. félév : *Könyvirágok*. (Vers) 87 sz., 345 l.

1837. I. félév : *Az alvó fölött*. (Vers) 49 szám.

» » » *Gessner monumentuma a körmöndi kertben*,
207 l.

1838. I. félév : *A Rothschild család*. 53—54 ll.

» » » *Verböczy és Törvényszéki sorok*. (Grellmann,
göttingai tanártól.) 61—62 ll.

» » » *I. Pasquill-litteraturánk*. 47 l.

» » » » » 63—64 ll. (Eredeti.)

» II. » *A szerelem könyve*. 257 l.

Az 1836-kí I. féléví 47 számban, jún. 11. 185 lapon van közölve
saját neve alatt *Szabolcsi Népdal* cím alatt, azon népdal, melynek Erdé-
lyi János *Népdalok és Mondák* című gyűjteménye 1846-kí I-ső kötete
67-ik lapján csak két első versszakát adja s az első így kezdődik : Nem
anyától lettél sat., második versszaka így : Arczodnak rózsái sat. Kazinczy
ezenkívül még négy versszakot közöl. Ezt népdalköltészetünk szakfér-
fáinak figyelmeztetésül láttam megjegyzendőnek.

igen. Alant fokról, lassan, s csaknem folytonos betegségtől környezve küzdvén föl magát kitünő írói polczra, érdemesnek láttam őt fejlődése minden fokán tanulmányozni. Más is, de főleg az ifju írók tanulhatnak életéből sokat. Tanulmányom irodalomtörténeti, tehát mindazt, a mi Kazinczy irodalmi munkásságát jellemezheti, szellemi és tudományi értéke meghatározására képesít, nyomozódásim körébe tartozónak s ismertetendőnek vélem. Ha nem alkotott is világirodalmi műveket, az igazságot átlátó olvasó megengedi nekem azt, hogy sok irányú munkatöredékei az indokokban, irányban és célban összhangzó egésznek képeznek, mi által korára hatást gyakorolt, irodalmunknak és kivált a magyar nemzetiségnek nagy szolgálatot tett.

Kazinczynak első ifjusága műzsengéiben nyilatkozó sze-

e) *A Tudománytárban :*

Litteratura Magyarországon. A France Litteraire után, Litt. II. 1838. 412 l.

Polgárisodás és litteratura, mint ok és eredmény. 1841. Litt. V. 87 l.

A Gracchusok forradalma. Heeren után. 1838. Ért. III. 105 l.
Orosz litteratura. (Németből.) 1837. Litt. I. 271, 387 ll. 1842. Litt. VI. 41 l.

Pillantás az orosz litterat. történetére. (Newerow után.) 1843. Litt. VII. 41 l.

A spanyol időszaki sajtó. 1841., 1842. Litt. VI. 161 l.

Bulgár litteratura. (Puskin után.) 1841. Litt. V. 167 l.

Olasz litteratura. 1841. Litt. V. 169 l.

A görög litteratura jelen állapota. (Francziából.) Litt. IV. 441 l.

Angol litteratura. 1838. Ugyanott 1841. Litt. V. 207 l.

Laube Henrik. 1841. Litt. V. 300 l.

Demosthenes. 1840. Ért. VIII. 271 l.

Balsac. (Németből.) 1841. Litt. V. 61 l.

» » 1842. » VI. 81 l.

f) *Athenaeum*, 1837. I. félévi folyamában :

A kép. Sheridan Knowles után. 141—144 ll.

A halál mint keresztatyja. (Angolból.) 215—16 ll.

Marmontel életéből. U. o. 239—240 ll.

Canova életéből. (Angolból.) U. o. 246—48 ll.

A jó bramín. (Voltaire után.) U. o. 343—44 ll.

A zsidó. (Németből.) U. o. 359—360 ll.

A veszélyes föltétel. (Németből.) U. o. 389—392 ll.

relmét s szabadsági ábrándos hevét a férfiúi évek komoly tapasztalásai és válságos történetek később higgadtá tették, de belső erejét meg nem fogyasztották. Ő Magyarország alkotmányos önállásának s a nagy francia forradalom közszabadsági eszméinek azon alakban, a mint nálunk az 1825—1848 közötti korszakban kifejlődtek s a nemzet javának szivvéreibe mentek át, végig híve volt . . . *Malvina* megjelenése után hat hónappal nősült. A dalköltői ideált más váltotta föl. A szeretet érzelmei nála is az ifjúság és költészet, az ideálok és rideg való földszarki nagy távola között azon úton csapongtak, melyet

Athenaeum, 1837. II. félévi folyamában.

Fecomp megvétele. (Németből.) 169—173 ll.

Cervantes. (Spanyol novella.) 92—96 ll.

A kócsag. (Angol novella.) 338—383, 390—92 ll.

A lelkiismeret. (Francia novella.) 456—464 ll.

Athenaeum, 1838. I. félévi folyamában :

Róma. (Quinet után.) 378—79 ll.

A bosszú. (Ír novella.) 729—734 ll.

Lekain. Molière életírója. (Francia novella.) 748—751 ll.

Emmi. Báljelenet Seidl után. (Németből) 217—21, 234—37 ll.

Az álarcz. Árnyrajz Laube után. (Németből.) 392—99 ll.

Athenaeum, 1838. II. félévi folyamában :

Selyem harisnya. (Francia novella.) 370—75 ll.

Napoleon menyasszonya. (Francia novella.) 467—70, 481—486 ll.

Ö. Duplessis Constance asszony után. 547—550 ll.

Két éj Rómában. S. I. de Nogent után. 744—50, 764—68 ll.

A vén hegedűs. (Francia novella.) 828—34, 844—48 ll.

A test nélküli lélek. (Orosz mese.) 112—116 ll.

Athenaeum 1839. I. félévi folyamában :

Műveltség és litteratura kölcsönös hatásukban. (Revue française után) 849—52 ll.

Triboulet. Hugo Victor : »*Le Roi s'amuse*« című drámájából, az 5. felvonás, 630—39 ll.

Aesthetikai vizsgálatok töredékei, historia, tudomány és művészet fölött. (Tullio Dandolo után.) 455—58, 471—74 ll.

Az árnyak. (Swift után.) 556—59 ll.

Egységére. (Francia novella.) 620—24 ll.

Hol telelnek a rákok? (Orosz történet.) U. o.

Athenaeum, 1839. II. félévi folyamában :

Zarándokság útjai. Töredékek Mickiewitz európai hírvű munkájából. 166—70, 185—88 ll.

főképen a legszebb lelkek tettek oly járttá és csábítóvá. De érzületének költőiessége a sirig kísérte, a mi levelein meglátszik, a miről művei tanúskodnak, a mi mennyei órákat adott neki, mikor testileg ép volt, enyhítő balzsamul szolgált sebeire, midőn szenvedéseket mért rá a sors.

Mint író, szigorú bírása volt magának. *Béla herceg-ét* 1841. decz. 23-diki levelében silányságnak nevezi. Az kétségkívül nem árul el meglepő költői erőt sem eszmében, sem technikájában. De vannak jónevű másodrangú költőink, kik ennél nem jelesebb alkotással léptek a közönség elé; küzdöttek s helyet vívtak ki. Kazinczyt az első nem teljes siker parnasusi útjában megállította: ő lantját félretette, novellát sem írt többé, fordításnak szentelte munkásságát. De azzal sem volt elégtül. Leveleiben nem-dolgozásról panaszol, s hogy sokat kell törőlnie; nem érti a nyelv sajátosságait, s mégis, ha nyomtatva megjelent hirlapi művein végig nézünk, a legszorgalmasabbak egyikének bizonyul. Olasz, német, angol, francia irodalmat egyszerre tanulmányoz s mindenikből a legkitünőbb íróktól közöl fordításokat. Megismerkedik Mickievitz, Puskin, Cervantes, Goethe, Dandolo, Marmontel, Voltaire, Rousseau, Chateaubriand, Victor Hugo, Sheridan szellemével; szenvedélyvel búvárolván egyszersmind Cicerót, Tacitust, Plutarchot is. E nagy elmék eszméivel táplálta tudnivágyó lelkét s megkedveltetni igyekezett nemzeti irodalmunk olvasóival is; Róma nyelve classicismusával a mienkre kívánt hatni, Róma történetíró férfaiival a mi erkölcsaink nemesítését, politikusaink érzülete emelését czélozta.

Ki tette ezt előtte Kazinczy Ferenczen kívül? Az Gessner, Lessing, Schiller, Shakespeare, Ossian, Molière, Metastasio classicus fordításaival megtörte az útát, ez símára egyengette. Amaz Hellasra és az európai nagy nemzetekre fordította nemzetünk figyelmét, hogy példájokon lelkesüljön; ez Róma nagy íróira s a mellettünk és szomszédunkban élőkre vonta azt, hogy megismerkedvén velök, többről-többre igyekezzünk s őket és a mi birtokunkat becsülni tanuljuk. A ki évezredek s annyi nagy nép nagy íróival szellemközösségben élni bír, azok történelmi, philosophiai, romantikai és szépészeti irodalmában oly járatos, érti a századok nyelvét s az emberiség

geniusának civilizáló hatását úgy ismeri, mint Kazinczy Gábor: csoda-e, ha tehetségére nem tudott oly elbizakodott lenni, mint a mi számtalan kisebb-nagyobb íróink, a kik egy-két nemzet nyelvén kívül — a mi még nem jelenti annak irodalmi ismerését — egyebet alig tudván, magukat és nemzetünket nagyoknak itélik? Mert kétségtelenül innen származott közöttünk az oly könnyűnek vélt *magyar Petrarca, magyar Shakespeare* s több ily önnagyzoló elnevezés! Semmi sem visz oly könnyen téves ítételre, mintha magunkat gyöngékkal és kicsinyekkel hasonlítjuk össze. Kazinczy Gábor e téren akarta szemeinkről a régi hályogot laszakgatni s minket elbizakodástól megóvni. Élete ez első korszakában őt saját emelkedett irodalmi fölfogása s ösztöne vezette, a mi teljesen öntudatossá csak a későbbi évek alatt lett, a mikor elveit kifejtette, rendszert alkotott, s irányáról magának és barátainak számot adván: hogy ő miért míveli e tért s miért nem megy több dicsőséget ígérőre, szellemes leveleiben meggyőzően indokolta. *Ez irányt egyenesen a két Kazinczyénak kell vallanunk*, a minek irodalmi színvonalunk emelkedésére befolyását tagadni nem lehet.

* * *

Kazinczy Gábor írói élete *második időszakát* az 1843—1849-diki évek teszik, melyeket megyéjében töltött. Azt mondják életrírói, hogy ő 1838-ban Pestről eltávozván, Zemplénmegyében egészen a megyei nyilvános politikai életnek szentelte magát . . . Ezzel ellenkezőt bizonyít számos irodalmi tény. 1839., 1840., 1841., 1842-ben rendezte és egészítette ki Kazinczy F.-féle könyv- és kéziratgyűjteményét, melyet atyja 1831-ben szerzett meg; levelezett Toldyval, és a mint nyomtatott dolgozatai tanúsítják, különböző irányú tanulmányait folytatta, irodalmi ügyekkel folyvást foglalkozott s csak az 1843—1847-dik évekből gyérebbek erre nézve a bizonyítékok, mikor ez évi országgyűlések fontos reformmunkái a megyéktől is megfeszített munkásságot kívánván, azok kitünőségei egész tetterejét és idejét igényelték. Egy 1843-dik febr. 20-diki levele, melyet Toldyhoz irt, meggyőzően bizonyítja ezt. Ebben mentetődzik: »hogy későn válaszol, mert más

épen oly roppant időt igénylő, mint kevésbé gyümölcsöző pályája által elvonatva az irodalomnak — parányi tehetségei miatt úgy is csak kontárkodva mívelt — mezejéről, cselekvés helyett csak jóakaratot mutathat. Egyébiránt így is küld a *Nyelvre és Litteraturára* vonatkozó egy csomó töredéket, a *Glottomachusokat*, a *Boszorkányok* címűt, *Ányos egy levelét* jegyzetekkel sat. Mint tagja az országgyűlési utasításokat készítő választmányoknak, tanulmányaitól eltérő dolgokra kell — ugymond — pénzt és időt fecsérelnie. Épen most egy Polytechnicum tervén dolgozik, országgyűlési vitatás alá. Sorolja ide — kéri Toldyt — a töméntelen gyűlésezést, criminalis pörök ellátását, választmányi munkálatokat sat. s mentse ki önmaga előtt késedelmeért. « Sőt hogy még ekkor is irt és fordított, a *Tudománytár* 1843. évi folyamában megjelent s alább látható orosz irodalmi tárgyú fordítása, valamint ugyanezen levelének ama helye: »hol az Akadémia gyűjteményeiből Kazinczyra vonatkozókat kér s viszonzásul igéri, hogy mindazt, mit irodalomtörténetünkhöz tartozót a sárospataki könyvtár és saját parányi gyűjteménykéje nyujt, önköltségén másoltatva, időnkint kezeihez fogja juttatni. Azért kér ő is, mert szándékozik összegyűjteni minden Kazinczyt illetőt, hogy élete egyetlen irodalmi föladata miatt egykor pirulnia ne kelljen.»

E korszakból kevés irodalmi műve van. E kevesek egyike ily című fordítás: *Pillantás az orosz irodalom történetére*¹⁾, b. *Kemény Dénes felett tartott Emlékbeszéde*; ²⁾ irt politikai cikkeket az *Esti Lapok* Debreczenben megjelent számaiban 1849. Nem állítom, de övéinek látszanak lenni e cikkek:

a) *Egy új Kazinczyád.* ápr. 20. Az ápril 14-ki határozat corollariumával jőjjünk tisztába. Lerontottuk a multat, épülni kell a jövőnek. Aláírva: Z.

b) *Még egy Kazinczyád, a Márczius* (15-ke című politikai lap) *számára*, ápr. 21. Sürgette a hatalom és szabadság rendezését. Aláírva: N.

¹⁾ *Tudománytár* 1843. évi folyama. Litt. VII. 41. l.

²⁾ *Emlékbeszéd Kemény Dénes fölött*, a képviselőház márczius 26-ki határozatából tartá ápril 1. 1849. K. G. Debreczenben, a képviselőház határozatából, a város nyomdájában. 8-drét 1—20 ll.

c) *Ismét Márczius*. Ápril 27. Védelem Szemere Bertalan, mint igaz republicanus mellett. Aláírva: K.

d) *Kazinczyád*, ápril 28. Védelem a kormányzó, Nyári és Kazinczy G. mellett, a *Márczius 15-kével* szemben.

e) Négy cikk: *Kazinczyád* czim alatt, a május 2., 5., 15., 23-ki számokban. A május 5-kiben írja czikkirő, hogy a *Márczius 15-ke* őket: »*az istentelen forradalmi conservatív oppositionalis pártnak nevezi....*« Legyen elég ezeknek egyedül irodalmi szempontból egyszerű érintése.

Hogy e korszakban nagybátyja hagyatékával is sokat foglalkozott, mutatja azon tény, hogy 1842. óta többször cserélt ki Toldyval Kazinczy-iratokat; 1848. szeptember 5-én írja levelében, hogy átvette az Akadémiától a Kazinczy-gyűjtemény 18., 21., 44., 45., 51., 52. és 76. számú köteteit s Mailáth Regéit.....

A Kemény feletti Emlékbeszédnek nem politikai tartalmáért — a mit nem vontam tanulmányom keretébe — de mint a magyar szónoklat irodalma kiváló emlékének néhány szép helyét idézni s pár szóban jellemezni szükségesnek vélem, »Beszéde végbúcsu — így szól — mit a rohanó élet az enyészet örök éjjelébe kiált a távozó után.... Volt egy korszak nemzetünk életében, »*Névtelennek*« mondhatnók azt, melynek aligha lesz biographusa — az egykori ellenzék kora.... Éjjeli csata volt küzdelmök, nem nyilt vívtér, mit a dicsőség s a nap beszegélyez, mint egy fényes koszorú.... Fegyverök a puszta, puszta szó. Nem a jövődőről kértek számadást, mert tudták, hogy az a népé, s az majd biráskodni fog igazsága mellett: a legázolt, megrablott multnak mutatták fel hosszú bünjegyzékét, mely riaszson és tanitson egyiránt..... És ök hú örök voltak.... Megvédték a tért, hogy a teremtés nagy művét szélesb alapon folytathassa a boldogabb jövő.... Kemény Dénes jellem volt, állhatatos vezér-harczosa ez ügynek.... A jellem hasonló a napsugárhoz, mely az Isten zsámolya mellől fakad s leúszik a föld poráig, de fényes palástját el nem szennyezi.... Legyünk egyetértők. Mig a közveszély kapunk előtt, mint Hannibál, minden nézetet tartson hú egybeolvadásban az, minek szent nevénél térdre hull minden, a ki hú — szent nevednél oh szép, dicső hazánk!... E nemzet élni fog. Egyes

hullámot a part szirtjeire tör a fergeteg — az Oczeán azért egyenlő. Irtani, ölni a hóhérok és királyok hivatása, a népé a fellázadás, mely eltépi lánczát, s a szeretet, mely teremt és elevenít.....

Neked élni kell, ó hon!
S örökre mint tavasz virulni.
Ah mert omladékidon
Reszketve fognék szétomolni
Hazám! Hazám!«

Itt is az a szabad s bátor lélek szól, melyet benne tíz év előtt megismertünk. Az emberi és polgári jog, a szabadság és alkotmány védői mint hősök jelentek meg e beszédben, dicsőítetik a jellem s az egyetértés mint nemzetfentartó talizmán. Az ország helyzete sötét körrajzban tűnik fel. Kazinczy forradalmias szavában a küzdő nemzet haragja szól, mely törvényeire támaszkodva nem fél, de bízik karja erejében. Szentség gyanánt nézeti szónok a hazát s neve említésére hódolattal le borulni hív fel. Jelszava: vagy élni benne s neki, szabadon, vagy halni igaza védelmében.... Kazinczy úgy szólott, a mint a nemzet érzett, az úgy tett, a mint ez szólott, s szónok és haza egy hosszas martyriumnak lőnek nem sokára a népektől megkönnyezett tárgyai....

* * *

Magyarország legyőzetésével *Kazinczy irói életének harmadik időszaka* kezdődik, mely 1849. végétől 1864-ig, tizenöt hosszú és szomorú évre terjed, melyre alig vetettek egy sebesen átvillanó fényt az 1861-ki dicsőség- és reményteljes napok, mint ahogy a sötét éj felhőin át fut a lángvörös és ezüstszerű villám, hogy ismét elboruljon a közélet láthatára, melyet ő többé földérülmi nem látott. 1849. számos társaival halálra íteltetett, s életét — mint 50 év előtt nagybátyjának — fejedelmi kegy adta vissza. A ki oly hőn érzett honáért mint ő, nem csoda, ha megfagyni látszott keblében a szív, midőn azt leigázva látta. A ki csaknem rajongott az alkotmány és megyei élet szabadságaért, nem természetes-e, hogy kétségbeesettnek képzelte magát, midőn idegenek s katonai ordonnance-ok által önkény szerint látta kormányoztatni nemzetét. Az agy idegeit meg-

rázta, a lelket összezúzta a férfi bú ama gyötrelmes hangja, melylyel ő ez időben a közveszélyt leveleiben festi. Mint Marius Carthago romjai felett: úgy keserg ő a hon gyászos sorsán, magát a föld legszánandóbb emberének, nyomorult féreg-lénynek érzi; éveken át e sötét lélekhangulat kísérteties nyomása alatt állván, hitében már-már megrendült. Ekkor szólalt meg Magyarországon Toldy, meggyújtván az irodalom oltárán az áldozat tüzét, áldozatra s munkára híván fel a nemzet bakókéztől és börtönélettől megkímélt jobbait. Kazinczy egyike azoknak, kik meghallották a hívó szót s legelsőek voltak az áldozatban.... A mint Toldy felhívása az *Uj Magyar Múzeum*-ban megjelent, ő *Nyiltlevellet* irt hozzá, üdvözölve a bátor felszólalót. »Készti kezét nyujtani neki — írja — az elismerés s elmondani, mily helyesen tette, hogy elméleti viták helyett a mult kincsásója lett; mert a fáklya, mit e sötét birodalomban gyújt, nem csak azt mutatja, hol valánk, hanem elveti fényét előre is. Ah e mult! Mint a prófétát a léha gyermek-csoport, sárral dobáltuk egykor az ősz multat, és megjövének — — —.«¹⁾ Itt a mondat megszakadt, az írónak a censura miatt, gondolatait el kellett hallgatni, de a nemzet a néma pontoknak értelmet adott, és a levél gyújtott, elhatott a velőkig s a csontok megoszlásáig, a munkát az alább nevezett férfiak elkezdték s kiadványaik sorában csakhamar Kazinczy G. nevével mint egyik legbuzgóbb munkáséval találkozunk.²⁾ E férfiak az *Ujabb Nemzeti Könyvtár* kiadói: Ürményi József, Kazinczy Gábor, Zsedényi Eduard, b. Eötvös József, Toldy Ferencz, Erdélyi János, Ghyczy Ignác, Jókai Mór, Reguly Antal, Fáy András, b. Kemény Zsigmond, Somsich Pál, Hunfalvy Pál, Csengery Antal, Vida Károly és Fényes Elek.... Tisztelet adassék nekik most és mindörökké!

Kazinczy Gábor munkásságát ettől fogva három centráltnál irányban látjuk nyilvánulni: 1. a magyar történeti

¹⁾ *Uj Magyar Múzeum*. Második folyam. 1851—52. I. kötet. 438—453 ll.

²⁾ *Ujabb Nemzeti Könyvtár*. Első folyam. *Gr. Zrínyi Miklós munkái*. Eredeti kéziratok és kiadások után a szerző életrajzával, kiadják az előbb említettek, szerkesztik Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz. Czimkép: *Csáktornya*, Pest stb. MDCCCLII. 4-drét.

források kútfőszerű kiadásában tettelegesen részt vett, 2. nagybátyja gyűjteményeiből kiadásokat szerkesztett és létesített, 3. latin, francia és német classikusokból fordításokkal Toldy *Uj Magyar Múzeum*-át gyarapítólag segítette; Galeotus és Carbo Mátyás királyról irt nagyérdekű iratait bevezetéssel önállóan adta ki. Önálló, nagyobb dolgozata három van: *Jászay Pál* utolsó éveinek s irodalmi nagy törekvéseinek megindító rajzát adta, a *Magyar Emlékirókról* lelkesítően értekezett, s Szemere Pál felett a Kisfaludy-Társaság 1864. januári gyűlésében oly emlékbeszédet tartott, mely hattyudalkép egyedül képes nevét a nemzet szívében és az irodalomban fentartani. ¹⁾

¹⁾ Kazinczy Gábor harmadik életkorszakából való munkásságának nyomtatott emlékei:

a) **Magyar történeti forráskiadások:** 1) *Gr. Zrinyi Miklós munkái* (lásd fennebb.)

2) *Ujabb Nemzeti Könyvtár*. Első folyam. *Miklósvárszéki Cserei Mihály históriája* 1661—1711. Eredeti kéziratok és kiadások után szerkesztte Kazinczy G. Második kiadás. Pest, MDCCCLII. 4-drét.

3) *Zerinvári Gróf Zrinyi Miklós összes Munkái*. Első, a nevű kiadatlan prózai műveivel kiegészített kiadás Kazinczy G. és Toldy F. által. Pest sat. MDCCCLIII.

Az eredeti kiadás czimlapjának mása: ADRIA TENGERNEK SYRENÁJA gr. Zrinyi Miklós. Sors bona nihil aliud.

Hátul: A TÖRÖK AFIUM ELLEN VALÓ ORVOSSÁG avagy a töröknek a magyarral való békessége ellen Antidotum.

4) *Magyar Történelmi Emlékek*. Hetedik kötet. *Gr. Illésházy István nádor följegyzései* 1592—1603. és *Hidvégi Mikó Ferencz Historiája* 1594—1612, *Biró Sámuel* folytatásával. Közli Kazinczy G. Pest, 1863. »Szándéka volt — írja Bánfalván, aug. 31. 1863. — példányairól számot adó előszavában a két férfiről hosszasabban szólni, de megrongált egészsége tiltja a kiadás tovább halasztását s e hálás feladatot jobb időkre s szerencsésb erőknek hagyja fenn.«

5) *Magy Tört. Eml.* Tizenegyedik kötet. *B. Apor Péter Munkái*. Közli Kazinczy Gábor. Pest, 1863. Előszóul a b. Aporét fogadta el, mit az 1732. jan. 20. irt. Megválasztva sok jót találhatni benne a XVIII. század első felére — mondja a kiadó — s hogy hibátlan példányban adhatta, gr. Mikónak köszöni ő s köszönheti az irodalom — azon férfinak, ki az egykori közélet koszorús gondjai között is nem lankadó híve volt mindannak, a mi a haza ügyére vonatkozott. Tartalma: *Lusus Mundi*, *Synopsis Mutationum* sat. *Metamorphosis Transylvaniae*, *Cserei Mihály pótlék jegyzetei*. 4-drét.

Művei bő czimét azért adom jegyzésben, mert azok megismerésre érdemesek, hogy magyar bibliográphiánknak s irodalomtörténetünknek szolgáljak s tanulmányom további folyamában az olvasó megértsen, a nélkül, hogy meg-megujuló idézéssel tért foglaljak s a figyelmet fásarszszam. Gondolkozó olvasó előtt feltűnik a fordítás és eredetiek közötti nagy aránytalanság. Ennek két oka van. Ő kétségtelenül politikai pályára volt hivatva, arra birt kiváló tehetségekkel s az írásnak csak eszköznek kell vala lenni azon tovább emelkedésében, mint gr. Széchenyinél, gr. Desseffyknél sat. Maga tesz erről bizonytságot 1857. febr. 1-ői levelében. »Egyetlen álman volt a világ legmagasabb bérczeit látni s ime a lapályhoz

b) **Kazinczy F. műveiből s gyűjteményéből rendezett kiadások:** 1) *Magyar Remek Írók.* [Gyémántkiadás.] *Kazinczy F. Versei.* A költő arcképével K. G. által. Pest, 1858. sat. Ajánlva Kis-Apponyi Bartakovics Béla egrí érseknek, kinek hazafiságát s jötevő lelkét a kiadó magasztalja. »Ő felette áll — írja K. az olcsó dícsőítésnek, s midőn soraiban — tudtán kívül — hazafui hódolatát megszólaltatá, csupán azon közérzetnek lett tolmácsa, mely őt oda emelte, meddig nincs e földön méltóság, mely fölérjen«. Előszavában elbeszéli K. F. életét, törekvését s írói érdemeit. Költ Pesten, októb. 27. 1858.

2) *Széphalom.* I. kötet. *Adalékok a magyar nyelv és irodalom Történetéhez.* Kazinczy F. levelezése Kisfaludy Károlyllyal s annak körével. [Vörösmarty, Stettner, Toldy, Bajza, Helmezy, a ki az egykori Triasz: Szemere, Horváth István és Vilkovics helyébe lépett Kazinczy F.-nél.] Kiadta K. G. Pest stb. 1860. Ajánlva Hidvégi gr. Mikó Imrének, polgári hódolat, személyes tisztelet és a bánfalvai szép napok emlékeül. Előszava költ Bánfalván, decz. 18. 1859.

Széphalom. II. kötet. sat. Kazinczy F. levelezése Berzsenyi Dániellel sat. Kiadta K. G. Buda-Pest, 1860. Ajánlva TOLDY FERENCZ barátjának.

3) *Gróf Desseffy József Irodalmi Hagyományai.* Kiadta K. G. I—III. köt. Gr. D. József levelezése Kazinczy Ferenczcel. 1793—1831. Pest, stb. MDCCCLX.

4) Ugyan a Kazinczy F. gyűjteményéből: Gaal György Magyar Népese gyűjteménye, kiadták Kazinczy G. és Toldy F.

I. kötet Pest, MDCCCLVII.

Az előszót irták Bánfalván, október közepén 1856.

II. kötet, ugyanott ugyanazon évben.

III. kötetet Pest, MDCCCLX. Ez a magyar irodalomban legelső LIII népmese, mit Gaal még 1822-n irt.

5) Kisebb epistola-közlések:

kovácsolt koldus vagyok: egyetlen ambícióm, hogy megtanuljak beszélni — a körülmények szájkosarat akasztottak nyelvemre. « A korszak, melyben ez iratott, értelmét adja e szónak. A mi Kazinczy akart s tudott volna is lenni — a magyar politikai élet egyik nagysága — a magyar közéletnek tiz évi szünetelése következtében meghiusítva lőn. Ez évek az ő életterében irtóztató pusztítást tettek. Azt, hogy íróvá lehessen, közép életkorán túl, ő nem hitte és senki vele elhíttetni nem bírta. Erről is fölvilágosít Toldyhoz 1855. márcz. 1. irt levele »
 »A mi íróskodásomat illeti — mondod te — szabjak ki magamnak munkakört s boldog leszek. Vajmi sok okom van — felel rá Kazinczy — multban és jelenben hálás kebellem adózni a

- a) *Kazinczy F. Levéltárczájából.* Közli Kazinczy G. I. fogás 1776—1787-ig.
- b) » » » Ugyanott 1855. I. kötet II. fogás 1815—16. *Uj M. Múzeum.* 1851—2. II. köt. 494—508. ll. 481—496. ll.
- c) » » » Ugyanott 1856. I. köt. III. fogás 145—161. ll.
- d) » » » 1791—1824. *Uj M. Múz.* 1857. I. 480—496. ll.
 » » » 1791—1824. *Uj M. Múz.* 1858. I. köt. 146—151. ll.
- e) *Gr. Desselwffy József* leveleiből. Közli K. G. bevezetéssel. *Uj M. Múz.* 1860. I. köt. 6—31. ll.
- c) **Kazinczy G. színműfordításai :**
- a) *Mollière vigjátékai.* Ford. K. G. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, MDCCCLXIII. Előszavát írta Bánfalván, jul. 18. 1863.
 I. köt. *Tartuffe.* Vigjáték 5 felvonásban. III-dik felv. megjelent *Uj M. Múz.* 1855. I. köt. 426—437. ll.
 II. köt. *A Fösvény.* Vigj. 5 felv. és *Dandin György* v. a ki-játszott férj. Vigj. 3 felv.
- b) *Torquato Tasso.* Dráma Goethetől, ford. K. G. Első felv. III-ik jelen. megjel. *Uj M. Múz.* 1851—52. Második évfolyam 551—568. ll.
- d) **Kazinczy G. vegyes prózai fordításai :**
- Mickiewitz Ádám.* Egy lengyel kéziratból közli K. G. *Uj M. Múz.* 1856. I. köt. 49—66. ll.
Finnland és a Skandinávismus. (Németből) *Uj M. Múz.* 1856. I. köt. 529—540. ll.

boldogság azon adagáért, mely számomra juttatott; elmondhatom, hogy mindent összevetve, nem volt életemnek oly perce, mely zúgolódnom hagyott volna a sötét Isten, a Fatum ellen. Egyénileg nincs mit követelnem tőle, leróttá irányomban tartozását becsülettel, néha nem remélt bőkezűséggel. Nincs okom kalandos utakra kelni, hogy az álmok Eldoradójában kutassak. De *munkakört kiszabni?* ezt nem értém soha, tehát nem kísérlem meg soha. Gyermekekoromban tulkényeztetve, szeszélyeim egyszersmind akaratai valának s nem tettem egyebet, mint a mit akartam, helytelenül gyakran, meg-meg-ugatkozva többször, cél és irány nélkül mindig, cselekvésem körét a szárnyos ötlet, a makranczos szeszély határozá. Sokfélét tanultam, a mint jött, mert emlékező tehetségem könnyű kezelésű fegyver vala; sokba fogtam, mire a pillanat vagy a fölmerült szükségesség fölhíva; a kimerítéssel, befejezéssel

- Finn népmesék.* Uj M. Múz. 1855. I. köt. 529—549. ll.
 » *közlemények* « » » 1860. II. » 301—306. ll.
A Russzinok. (Egy lengyelnek kéziratából) Uj M. Múz. 1855.
 I. köt. 204—213. ll.
Lithván közlemények. I. Népmesék Uj M. Múz. 1858. I. köt.
 461—477. ll.
 » » II. Példabeszédek Uj M. Múz. 1859. I.
 köt. 75—85. ll.
 » » III. Rejtélyek Uj M. Múz. 1859. I. köt.
 138—141. ll.
Népek meséi. I. Oláh. II. Tót. III. Cseh. Uj Magyar Múzeum
 1860. 229—243. ll.

e) **Kazinczy G. latin classikus fordításai :**

- Cicero *Ligarius melletti védbeszéde* bevezetéssel és jegyzetekkel.
 Uj M. Múz. 1858. I. köt. 157—189. ll. a beszéd külön
 171—189. ll.
 Tacitus *Római Történetéből*, a szerkesztő bevezetésével. Uj M.
 Múz. 1860. I—XVIII. 132—145 ll.

MÁTYÁS KIRÁLY kortársai tanúsága szerint. Közli Kazinczy G.
 Pest, 1863. 8-drét. 1—203 ll.

Martius Galeot könyve Mátyás király jeles, bölcs és elmés mondásairól és tetteiről. Hozzá járul *Carbo* párbeszéde, Mátyás dicső tetteiről s egykoru *Emlékirat a király menyeközjéről*. Ajánlva Ürményi József barátjának e jelszó alatt : *Eiche die dem Sturme steht*. Evvel kapcsolatban látható gróf Zrínyi Miklós elmélkedései Mátyás király életéről. Uj M. Múz. 1855. I. köt.

nem gondoltam, mert ambícióm csak saját tetszésemig terjedt. Három megyében (hidd el, mert dicsekedni nem szoktunk ily száraz-egyszerűen), jelentékeny átalakító dolgokat csináltam; vérig gyűlölt s ünnepezt ember voltam; sem a gyűlöletet kiengesztelni, sem a szeretetet fölhasználni nem tartám érdekesnek, resignáltam ambíciómnak megfelelő térre lépni föl, mert a föllépés eltávolított volna — például — egy viszonytól, mely örömnuyjító vala; az aggatózásig huztam ujjat a hatásmakkal, mert balga ifjonz meggyőződésben az »auctoritások« lerombolását elvkötelességnek tartám. Nem írtam soha — firkáltam, ha nem volt mit tenni, minden gond nélkül, figyelembe nem véve, *ki* és *mit* mond róla: mit bántam a *kit*, mi gondom volt a *mire*! S kijegyzém szép sorban a mi ítélet

f) **Eredeti művei e korszakból:**

a) *Jászay Pál*. Kazinczy jelszava: Hunc hominem plurimi consentiunt optimum fuisse virum. *Lucius Corn. Scipio sírkövén.*

Szépirodalmi Lapok. Budapest, 1853. I. félév. Szerk. Pákh Albert, szerkesztőtárs Gyulai Pál. 13. szám 195—198. II. 14. sz. 211—214. II.

b) *Magyar Emlékirókról*. ÉRTESÍTŐ. Irodalmi, művészeti, ipar- és kereskedelmi Lap. Szerk. *Szilágyi Virgil*. 1852. márcz. 6-ki 15. szám 115—116. II. márcz. 13-ki 18. szám 136—139. II.

c) *Emlébeszéd Szemere Pál felett*. Tartotta a Kisfaludy-Társaság nagy gyűlésében 1864. január 5-n, bő kivonatban látható: *Budapesti Szemle* 1864. XIX. kötet, 158—178. II. *Pesti Napló*, 1864, 21. 22. szám.

Ha még ezekhez a teljesség tekinteteért hozzá gondoljuk néhány történelmi adat-közlését: *Borsodban a török hódítás korában szedett adók iránti nyomozásokat a XVIII. század első feléből*, melyet K. G. a megyei levéltár eredetijéből másolt s a *Magyar Történ. Tár* 1859. évi VI. köt. 103. l. közölt, *Zsigmond király 1406. ápril 11. költ levelét*, melyben a radványi nemesek egy 1399-ki adomány-levelét ujitotta meg s melyet Kazinczy az *Uj M. Múz.* 1859. I. évfolyam 521. l., egy más, 1301-ki ered. oklevelet a gr. Vas-nemzetség levéltárából, melyet az *Uj M. Múzeum* 1856. I. köt. 439. l. *Adatok az Árpádkori Okmánytárhoz*, két Árpádkori oklevél, egyik eredeti, másik 1352-ki átirat, melyet az *Uj M. Múzeum* 1856. évi I. köt. 438—440. II. végre: *Előzmények a »Széchenyi konvent történetéhez«*, melyet Szilágyi Sándor a *Magyar Polgár* N. Naptára 1870-ki folyamában közölt — nagyjában előttünk áll K. G. irodalmi munkásságának képe.

rólam mondatott, azon közeledhetlen ellentételeket, miket az *Athenaeum* és *Hirnök*, a *Budapesti Hírló* és *Kossuth* sat. mondott, ugy, mint szeszélyök hozá magával, ingadozva az abszolút lehetlenség és a genie mérhetlen határai között, a mint a tulkegyes baráti érzelem (mely reményeit s óhajítását a barátban álmódja), vagy gyűlölet hozá magával s ekkép szemeimben értéktelenül. Négy évig nem vettem tollat kezembe, más mint politikai czélok miatt s így természetesen örökös mysterium levék. S mind ezt azért, (legalább ugy hizelegtem magamnak,) mert azt tevém és addig, mig *tetszésem* hozá magával. S most? Késő! Ha a csikót jókor hámba nem fogtad, vagy téged, vagy legalább magát töri össze az elkésett kísérletnél. Miért akarjak én valami lenni e téren? nem láthatom. Ha megbírnék is birkózni magammal, az önelégületlenség forrása volna rám nézve; elég kényes szájjem van, hogy minden kóficz meg ne feleljen neki — s hiszed vagy nem, vajmi parányi szám az, e gombázó kor termékei közt, minek atyaságát elfogadnám, hát még ohajtanám!... Innen értheted, hogy számomra, okosan, a fordításnál más nem maradt fenn — a fordításnál, mint azt én értelmezem....«

Még két leveléből idézem azon pár helyet, a mik Kazinczy Gábornak a fordítások iránti ezen erős hajlama lélektani magyarázatát adják. »Nevetni fogsz Tacitus fordításával való kínlődásaimou — írja 1857. május 25. — Toldynak. Hijába. Egyetlen szerelmem nyelvünk s annak gazdagsága csak sötét eszményül ugyan, de rendíthetlen hitként lebeg szemeim előtt. Sem tehetségem, sem akaratom, sem kitartásom, sem ambitióm iróvá lenni; de igen, s háromszorosan igen példákkal tanítani árnyképül legalább, hogy mily sokat bir meg ez Istenek nyelve!« Midőn pedig Molière vigjátékai kiadására szánta el magát, 1858. febr. 1. ily gúnyos humorral irt barátjához: »Tartuff-et maholnap elkészítem újból, vedd neved czégje alá ismeretlenségemet. Bár nehéz is nekem vén legénynek fordítóként lépni fel e lángelmék között, kik szűrők újjából rázogatják a mit rázogatnak: én oda vetem magam. Te okadatold az ügygyel. Aztán reményem is van, hogy te megdicsérsz. Az ilyen most baráti jó szolgálat. Hisz így gyujtogatnak egymásnak tömjént a celebritások...« 1858. febr.

17-ki levelében azt írja Toldynak, hogy Cicero Ligarius melletti beszédét most ötödikszor dolgozta át, írt elébe egy történeti, aesthetikai stb. »szalmázást« némi kitérésekkel a jelen irodalmi állapotokra . . . » Erről hátrább méltatólag szólok.

Kazinczyt azonban a fordításban nem annak technikai könnyebbsége, de magasb irodalmi és erkölcsi czélok vezették. Ő nyelvünket szépítui, ízlésünket nemesíteni igyekezett, s mig ekkép irodalmi színvonalunkat emelte, egyszersmind a nemzeti jellemre kívánt hatni. Az iménti levelen kívül fordításainak lelkes és szellemes bevezetései s Toldynak Torquato Tassohoz írt szintén bevezető megjegyzése igazolják ezt. »Kazinczynál — írja Toldy, ép oly igazán mint melegen és megérdemletten — az egész mű fordítása kész, s ez irodalmunkban esemény! Most, midőn a valódi népies hangnál is népesebb modor kezd uralkodóvá lenni, mely nem mindig a kifejezésben, hanem az érzület és világnézet libertinismusában van: semmi sem lehet üdvösebb, mint oly művek elterjedése, melyek szellemben és formában nemesebb és tisztább körök legét lehelik. Ilyen Goethe Tassoja, mely műben magasztos, azaz rangi, erkölcsi és szellemi felsőbbbséggel bíró kedélyek életét festi s hangjában is tán minden ilynemű művek közt az első karbeli. Az áttétel e művet szellemben és szóban híven, a legnemesebb urbanitas hangján ugy adja, hogy irodalmunkban hozzá semmi sem hasonlítható«

* * *

Ideje már, t. Akadémia! hogy Kazinczy G-nak az irodalom különböző ágaiban munkálkodása nyomozásától annak főbb irányaira térjek s hatását concrét eredményekben adjam elé. A mondottakból kitűnik, hogy e munkásság nem levén szoros értelemben előre meghatározott terv szerint folytatva, élete sem concentrált. Maga irta ezt nem egyszer, s én nem titkolom el, szépíteni kívánva őt, a mit tán a subjectiv felfogás és szónoki hatás érdeke megengedne, de a tárgyiaság és hűség nem. Mint az a szép magyar folyam, melynek kanaáni gazdag vidéke őt szülte, fél országon árad szét: ugy terjeszkedett ki az ő tettszomja is a magyar irodalom egymástól messze

szétágazó nem egy nagy tartományára, de a miknek közös érintkezési pontja a magyar nyelv és nemzetiség megvédése s az ő idejében — a nemzet csaknem tetszhalott állapotában — a germanisatio elleni erőteljes visszahatásra képpé tétéle volt. E czélt szolgálta K. fordításai, nagybátyja hagyatékának s a magyar történelmi forrásműveknek kinyomtatása eszközlése által. Senki a hazában jobban nem látta, mint a hogy ő Kazinczy F. viszontagságos életpályájából és tanulságteljes irodalmi hagyatékából megtanulhatta: mily rendkívüli hatást gyakorolt nemzetünkre félszázad alatt saját nyelven művelt irodalma. Akik akkor férfi-korunkat éltük, tudjuk, mily veszélynek volt kitéve nem rég a magyar nemzet léte. Alkotmányunk védelméért nem csak annak felfüggesztésével, de nemzetiségünk elvesztésével kívántak lakoltatni. Horvát- és Erdélyországban kérlelhetlen szigorral vitte ki czéljait az egységes birodalmi kormány; csak az anyaország szívében, a fővárosban s a Tiszavidéken a protestáns egyházak tüzhelyein nem volt még kialudva a nemzeti élet tüze. Orosz sisakos és dsidás csendőrök járták be az országot, hajtóvadászatot tartva gyanuba vett békés hazafiakra. Magyarország romban, államélete megszünve, leigázóit látta mindenfelé; az orosz segélysergek kivonulása után olyan volt külső ábrázatja, mint IV. Béla alatt a tatár pusztítás korában. Kazinczy G. levelei e korból siri szözetek, melyekben csak itt-ott csillámlik föl a feltámadás egy-egy reményszikrája. A börtönök tele voltak, a csatatéren honvédeink sirhalmait alig nőtte be a fü, a fegyverképes ifjúság besoroztatott, a faluk lakói: öregek, nők és gyermekek, a templomokban gyászoló özvegyek s árvák imádkoztak elvesztett övéikért; Európa csaknem minden országában lehetett bujdosó magyart látni; kastélyába és udvaraiba vonult vissza a nemes, családja körében zárkózott el a külső gyűlöletes élettől, szótlan egykedvűséggel végezte munkáját a nép, a nemzet meg volt tizedelve, búba merülve a multon, aggódva azért, a mi következhetik, rettegve a jövő még nagyobb veszélyeitől. Egyetlen tér volt, a melyen a szellemi önvédelem munkáját meg lehetett kezdeni — az irodalom. De ezt is a censura mily drákói szigorával! Ujjunkon elehet számlálni az írókat s elmondani egy huzamban az olvasó közönség szá-

mát. Toldy volt az első, ki *Uj Magyar Múzeumával* a komoly irányu nemzeti irodalmat megszólaltatta Ültesse be érette sirját örökzölddel a magyar, s tisztelje emlékezetét mindaz, a ki Árpád honát saját édes hazájának nevezi A második életadó volt azon conservativ-liberalis férfiak egyesülete, a kik az *Ujabb Nemzeti Könyvtár* kiadására vállalkoztak, kiknek nevei fennebb elő voltak sorolva. Még élnek közülök néhányan, de immár sokan eltávoztak küzdelmeink színhelyéről; de a történetírás egykor bizonyosságot teend róluk, hogy ők hazájok hű fiai voltak s munkájokon az isten jókedve és áldása nyugodott. Kiadványaik ereklyéi lesznek mindenhá a magyar irodalmnak s az utókor hálával emlegetendi önmegtagadó hazafiságukat. És e vállalatnál a mozgó erő Kazinczy Gábor volt, egybekötő kapocs a régi ellenzéki és conservativ pártférfiak között, kiket a haza és alkotmány féltése most mind egy zászló alá vitt. Ő ismerte fel azon nagy erkölcsi haszot, a mi ebből a hazára és nemzetre háramlik. Ez egyesülés a gordiusi gomolyag vége megtalálása volt; az archimedesi pont, melyről a sarkaiból kiforgatott magyar államot oda ismét visszafordítnunk sikerült. A *Múzeum* és *Nemzeti Könyvtár* férfainak irodalmi munkássága az a capitoliumi fellegvára volt a magyarnak, a hová bevonulva, létét megsemmisíteni többé nem lehetett, a mult történeteinek forrás-kiadásai Briareus-karok, mik a levert nemzetet újból lábaira állították. Mátyás király élete, Zrinyi Miklós elmékedései a törökök kiűzéséről, Illésházy István naplója, Mikó Ferencz története a Basta koráról s Bocskai dicső harczeitől, Cserey, Apor és Szalárdi historiái felköltötték újból az alvó nemzeti lelket, a hazafiui érzelmeket munkásságba hozták, a régi századok nagy alakjai, lelkesítő története s dicsőségesen végzett munkái visszahozták a hazafias lélekbe az önérzetet, megelevenítették hitét s jövőjében való reményét, — mindenféle élénkülő munkavágy jelei tüntek fel s nemsokára új élet áradt szét a haza földén. Az ősi erények javítottak, a győzemes csaták emlékei bátorságunkat emelték, a hősök s nagy királyaink árnyai lelkeinknek megjelentek, buzdítva minket s gondolkodóba ejtve az ellenfelet. A történelmi törekvések mozgalmából eme jós-intelem hangzott felénk: »Légy egyes

magyar! légy bölcs és kitarító, s hazád ismét szabad lesz! A történelem művelése történeti jogodat, ez alkotmányodat fogja újból föltámasztani!« Igen. Régi történeteink megszólaltása új életre ébredésünk volt. Kazinczy G. maga öt magyar emlékiratot szerkesztett sajtó alá, némelyhez bevezetést irt s jegyzetekkel világosította a homályos helyeket. A ki olvassa, látni fogja, mily hévvel buzdítja a nemzetet azok megbecsülésére. »Legyünk tekintettel főleg azokra — mondja egyik művében — kik már századok előtt tündérszépségű nyelvünkön tarták fenn a mult emlékeit. Oly férfiakat mutathatunk fel e téren, kik a közügyeket magok intézték, s élményökben egyszerűen nemzetök történeteit adták, mint résztvevők részletesen, státusférfiai bölcseséggel s a hazafi melegségével, saját nyelvünkön, mit nálunk a közéletből a rosszul értelmezett érdekek kiszorítottak ugyan, de belső fejlődését meg nem akadályozhatták. Ezek érték, hogy a nyelv az a talizmán, mit ős honából mint védistenét magával hozott a nemzet, mely megvédje őt minden zivatar között. E sorok írója — mondja tovább — évek óta legfőbb gondjai tárgyává tette föl kutatni, egybegyűjteni a nemzeti nyelv és nemzeti élet amaz ereklyéit, hogy lehetőleg teljes gyűjteményben adja egykor át az életnek. A *Nemzeti Könyvtár* nagy sikere nemcsak ez óhajlás lehetőségét adta meg, hanem a mire amannál nagyobb szükség volt, az ily törekvések iránti részvétet is biztosítja.«¹⁾ Ezután Magyar- és az egykori Erdélyország emlékiróit elősorolván — e században legelsőbben ő — megjegyzi, hogy most csak ismerteti őket, később jellemrajzaikat is fogja adni, a mi- ben azonban, — történetirodalmunk nagy kárára, — korán történt halála megátolta.

Egy évvel később Jászai Pál halálát megrázólag adja hírül s másodszer emel hathatós szót történetírásunknak, mint a nemzeti irodalom amaz időben leghasznosabb ágának művelése mellett. »Pusztulás és bánat mindenütt — így kiált fel megrendült lélekkel — szemeink kiszáradtak vagy elfátyolozta irtalomból a köny. Az enyészet sűrű aratást tart reményeink között, soraink ritkulnak, s nem csak számokban —

¹⁾ *Értesítő* 116. lap.

gyakran kipótolhatlanul. Mennyi és mily veszteségek! Az ős erdőt irtogatja az élet, hogy új világ teremődjék romjaiból. A századok gyermekei, mikkel föl volt ékesítve az anyatermészet kebele, egymásután tünedeznek alá. Egy-egy fölriadás, egy tompa moraj hirdeti, hogy valának, egy-egy jajkiáltás az, mely a föld-anya kebeléből fölfakad gyermeke után Megint . . . Megint . . . Isten ítélete-e vagy a mi bűnünk? de az irtás egyre foly. Csak a teremtésnek nincsenek fényes nagy nyomai. Sírok felett még inkább díszlik az aratás — jaj de nekünk minden halottunkkal egy-egy darab történetünk vész el, minket gyötör az aggály: üres nyomaikat ki fogja majd betölteni?« Ezután magasztalja Jászayt, mint a ki egész életét a történelmi források tanulmányozására fordítván, a helyes történetírásra utat mutatott, s észrevételeit így zárja be: »Az egyéni élet — ugymond — csak csöpp az Océánban, mit az első szélroham eltemet, de jaj a nemzetnek, mely csak egyéni életet él. Nem politikai s aethetikai czikkek, nem kézi könyvek — a nemzeti szellem teszi a nemzeti életet, a szellem, mely elevenít. A mely nemzetnek igaz és teljes története nincs, ivadékonként egészen új életet kezd a multak vezérlő útmutatása nélkül, hogy ismét és ismét újra kezdje mind azt a tévedést és balgaságot, mire jelleme s a lengeteg körülmények ragadják. Fogadja a nemzet részvételt e halál hírét, mely a sebet gyógyítja és nemesíti a szívet. Igen, a fájdalomnak, ha mély és szent, lelkesedése is van, ereje is. Jaj a nemzetnek, hol csak a fényes sírkőnek tartnak ünnepet, s százszor jaj annak, mely ha szegényebb hogysen hálás legyen, legalább szentül meg nem őrzi híveinek emlékezetét«

E szók, mint a hajdani prófétákéi, mélyen hatottak a kedélyekre. Homályosságuk fokozta az ingert. A hazafiui lélek heve a lelkekbe ment át. Éledni kezdett a szívekben a hit, s a remény — ez Isten drága ajándéka — föllevenítő munkásságát elkezdette. Nehéz volt akkor nyilvánosan úgy szólni, hogy a hatalom meg ne botránkozzék. De Kazinczy értette e titkot, a nemzet értette őt. Eszméi kiáltó szó valának a pusztában, mely czélt mutatott, munkásságra hívott fel, léptenyomon egyengetve a nemzeti ébredés útját.

* * *

*

Másik nagy szolgálata a Kazinczy F. irodalmi hagyatéka kiadásának komoly megkezdése. Több levelében szól erről, miket az irodalom más közléseimből ismer, e tanulmányomnak is egyik részét teszi az; de legalaposabban értesülünk felőle Kazinczy G. Toldy F.-hez 1859. júl. 22-én irt leveléből. »Tizenöt esztendőös korom óta — írja ő — egyetlen eszmém az irodalom országában Kazinczy F. volt. Csudáltam, mielőtt fogalmam volt volna nagyságáról, tanultam, mielőtt sejtelmem volt értéséről, s aztán — mély, piritó fájdalom borított el, elgondolva azon szenvedéseit, miket jólétben élő rokonai minden áldozat és megerőtetés nélkül enyhíthettek, sőt a mit megszüntethettek volna. Életem feladatává tettem azt, a mi utólag tőlem telik, megtenni érte. Így vettem meg 25 év előtt könyvtárát, iratait.¹⁾ Tehetségeim szűk mértékének érzete s a külső körülmények távol tartának az irodalmi Rhodustól, de az eszme megmaradt lelkemben, egygyé növe vele. Tanultam, gyűjtöttem éveken át; pénz, de sőt kérelem is nem lőn kimélve; türelmem — a csekély és konok — csak e téren nem lankadott; vártam, hogy megnőjjenek eléggé óriási feladatomhoz, hogy el-, belássam, megbirjam azt — — — hogy meghozzam neki e halott-áldozatot s ekként mintegy befejezve lássam életem feladatát«

Igen! ez a különös ember, a kiről önszavai után azt kellene hinnünk, hogy merő szeszély, vére és indulatai vezetik, könnyelműség és szilaj makrancz uralkodó bélyegvonásai, ez a megoldhatlan sphynx-jellem, egyben ifjúkorától halál-órájáig vaskövetkezetességü, egy eszmére mindig lelkesedik, egy czélt soha szem elől nem téveszt, egy irányban mindig tovább, előre s felfelé halad: *Kazinczy F. dicsőítése eszközlésében s egyszersmind önélete e legfőbb feladatának teljesítésében.* Élete ifjúkorából számos levelet idéztem bizonyítékul erre. Kiadványainak, főleg *Kazinczy Versei* gyémánt kiadása és *Széphalom* két kötetének előszavai ékesen hirdetik azt; halála előtt néhány nappal Toldyhoz irt levelei is folyvást nagybátyja halhatatlansága szent gondjaival elfoglaltatását tanusítják . . . Miért becsülte

¹⁾ Kortársai azt írják, hogy atyja vásárolta meg, de bizonyára fia kedvéért s ösztönzésére. Én nem látok ebben ellenmondást.

ő ezt oly magasra? mi jót remélt ebből a magyar nemzetre? elmondja az utóbbi kiadvány előszavában. Ezek a százados ünnep által költött közlekedés utóhullámzásai alatt adatván ki: magukon hordozzák a kedélyizgatottság s a kor politikai változásra kész jellegét. Három főmozzanat különböztethető meg ezekben: a Kazinczy-ünnep regeneráló hatásának mesterei rajza, Kazinczy F. irodalmi hagyatékának nagy fontossága Toldy F.-nek a Kazinczy-ünnep s avval támadt irodalmi mozgalom indítványozójának megérdemelt magasztalása. »A Kazinczy-ünnep — mondja ő — nem fog eltűnni nyomtalanul. Hála szent áldozata ez a nemzettől nyelve s irodalma hív bajnoka iránt. *Viennent ce que pourra*. S méltán. Az a kor, mit a Kazinczy F. neve képvisel, sziklára építé a házat, min a pokolnak kapui diadalmat nem vehetnek soha. Szellemi fejlődésünk azon félszázadának történelmét, mit ő élt, nagy részben saját életírásának nevezhetnök. Központ volt ő hamar s az maradt végig, honnan három nemzedéken át indult ki s hová ismét visszatért minden mozzanat. Általa, vele, körüle alakult minden, mi magában nem hordá az enyészet magvait. A zászló magasán leng a hős kezéből s nyomában új meg új hatalmas társak sorakoznak, egy kör, melyet Vörösmarty, Bajza, Toldy, Bártfay, Stettner, Helmezy és Szenvei alkotnak, kiknek ifjú lelkesedése forr, viv, ösvényt keresve ismeretlen új világok felé. A két kor határin bércz-ként emelkedik ki Kazinczy F. egyénisége örökifjú erejének teljességében.« A Kazinczy-hagyatékot, munkáin kívül az irodalomtörténeti becsei ritkaságok egész sora teszi, különösen barátaival, a néma cselekvés ezen hőseivel váltott levelezései. Igaz és megható, a mit Kazinczy Gábor ezekről ír. »Jeles férfiak levelezése egy neme a confessionának — úgymond ő — irodalmunk alig ismeri még ez írásnemet, pedig az épen a mi irni rest fajunknál azon *Memoire-irodalmat* pótolná, mely főleg a francziák köz- és magán-történelmét oly elevenen s hűséggel jellemezve, elredvesedni, a köztudatból kialudni nem engedi, szakadatlan vonatkozásban tartva az élettel. Gyűjtsük híven össze az anyagot, a lángelme majd a nemzeti dicsőség palotáját emelendi belőlük. — Nyissuk meg a sírokat, miket feledés borong vagy legfeljebb egy-egy emlékezés bolygó tüze lobban fel, hogy nagy halottjainkat ismerjük. Ez rájuk

nézve a feltámadás . . . « Toldynak a százados ünnep indítványozásában bátorságát, sikerében rendíthetlen hitét, elérésére lankadatlan munkásságát lángoló szavakban dicsőíti. »Míg mi aggódánk — ugymond — te kebled nemes hevét követted s cselekvél, mint Galilei, midőn vallató birái előtt mondá: *E pur si muove* — — — — ! S ime, azon ünnep egy új korszak küszöbét teendi örökre nemzetünk történelmében. Kavics volt ez, a pihenő tengerbe dobva — nincs hatalom, mely hullámverését megállítsa, míg partjaihoz nem ér. Jöhet idő, és jöhetnek események, mik fátyolt borítanak a kezdeményezőre; de a ki a folyam bölcsőjét a szirt szerény forrásában keresi, tudni fogja, hogy a te neved elválaszthatatlan kapcsolatban áll a kezdeménnyel, minék eredményei látásán most már repes a szív s jövőjét a nagy Isten intézi csak . . . Ki hitte volna pár év előtt, hogy az Akadémia ügye, Széchenyi vértanui halála s a balaton-füredi és niklai napok át meg átrázzák minden rétegében a nemzettestet? Igen, minden rétegében. Nem a választottak csekély köre az, mely áldozik, érez és cselekszik — azoknak örök hivatása s örök érdeme ez — nem! Mint a tölgy, mikor megerősül, a vérszel daczolni tudni, gyökereit mélyen alátemetett sziklába vési be: e szent mozgalom a nemzet összes testét átvillanyozta, a lelkesedés bevilágoló a magyar társadalom minden rétegét, e hit egy gyúpontra vont minden szívet, mint valaha — *egy istenért, egy hazáért!*«

Ma közönyösnek tetszhetik az némelyek előtt, tán mosolyt is keltenek a hit és lelkesedés ezen szavai, 20 év előtt áldásos harmat volt a nemzeti élet zöldülő mezejére: hatott minden szó, bátorított a biztatás, lelkesített a jövőben helyezett lelkesült remény. A népszerű férfi s lángoló ajku szónok beszédére sovár figyelemmel voltak a paloták urai s a középosztály hazafias zöme, az egész magyar olvasó világ. Kazinczy F. irodalmi munkássága tanulság és ítélet volt e napokra, az ő korszakának dicsőítése szemrehányás közt szólott ama vésszes jelenre. Mikor a nemzeti érzület magasztalásban tört ki Kazinczy és társai iránt, elfojtott haragjának nyitott utat, melyet érzett a hatalom-poleczon ülők iránt. Kazinczy G. az adva levő egyetlen tért, az irodalmit, önmérséklőlég, de erős

elhatározással foglalta el s a toll és szó fegyverét erélyvel és sikerrel használta. Több gyújtó elem nem jutott ki a magyar társadalomba, mint az ő bánfalvai magányából. Írásai könyvet csaltak a szemre s felkavarták az epét, elkeseredései megdöbentettek és ellenállásra bátorítottak. Ismerte nemzetünk passivitási erejét s legyőzőink érdekellentéit, melyek tartós egyesüléseket lehetetlenné teszik, politikai rövidlátását, mely a történelem tanúságaival s a magyar természettel soha nem számolt. Meg volt győződve lelkében, hogy általok leigáztatásunk állandó nem lehet. E hite oly megingathatlan volt, mint kőszál a tengerben. Jövőnk eshetőségei iránt tisztában volt magával: *csak a nemzet maga semmisítheti meg jövőjét, egyéb és más nem* — ez volt meggyőződése. A hit ez ereje adta tollának azt a bűbájt, mely elragadott, idealismusának azt a vonzatosságot, melynek ellene állani nem lehetett. Mint az égsarki csillag évezredek óta örökép jár kiszabott helyén: oly szabályos delejes erő volt Kazinczy G. szívében a hazafiság és nemzet-hűség, mely Magyarország és a magyar nemzet államlétét semmi által megingattatni nem engedte, megdöntését lehetőnek nem tartotta. Ezért olvasták és szerették írásait. Ez ad az ő Kazinczy-kiadványainak nagy erkölcsi súlyt.

* * *

Nem kisebb volt hatása a műfordítás terén. Elveit főleg három fordítása előzményeiben fejtette ki. Az egyik Molière vigjátékai, melylyel lelkének szórakozást, nyelvünknek hatást és erőt s határozott nemzeti jelleget kívánt adni. Modora, melylyel az akkori idők felől nézeteit el szokta mondani, itt is ugyanaz. »Ádáz idők üldöző benyomásai elől gyakran menekvék — ugymond Bánfalván, 1863. jún. 18-án irt előszavában — Molière mosolygó világába, érezve felséges művei olvasása alatt, hogy a művészet emel, vigasztal még az oly gyászok között is, minő a miénk vala.« A nagy költő szeretet s tanulmányozás tárgya lett előtte, a ki francia testestől lelkestől, s az ékes forma és csín embere. Ezért szerette őt kiválóan, ezért ohajtá, hogy a magyar írók tanulmányozzák. Ő büszke rá, hogy teszi, mert magyarul szólaltatni meg a leg-

francziább és legnemzetiebb költőt, oly vállalat, mit csak megkísérelhet a dilettans, a kinek a nyelv művészetéről legfőlebb sejtelmek lehetnek s a ki husz éves korában faragta utolsó rímeléseit. Nincs miért dicsekednünk eredetiségünkkel, a mi csak sántikálás más nemzetek nyomában, s eredetijeik kontár utánzása. A sajtó bírása és őre, a kritika, melynek azt észre kellene vennie, elnémult hazafiságból. Bibliographiai jegyzéseink dagadnak, a vásár zsufolódik, de kérdés: emelkedik-e ez által a magyar irodalom? gazdagodik-e maradandó művekben történelme? . . . A királyok s geniuszok — a jövő nagy nemzeti írók — váratnak magukra, — tegyük meg, a mi telik tőlünk, mi napszámosok. Neki — ezek zárszavai — főtörekvése az volt, hogy a darab keze alatt is maradjon francziás és mollière-i magyar öltözetben. Ha ezt és a hangot eltalálnia sikerült, ha a finom ecset árnyalatai itten észrevehetőek s az egész nem mosódott el teljesen, elég az tőle és neki.«

E magyar irodalmi magasb czélra s az irány művészi tökélyére törekvést mutatják Cicero Ligarius mellett tartott s tőle lefordított védbeszédének bevezető sorai is. »A magyar nyelv — írja ő — mint a magyar föld, a képzékenység minden elemével bír. A tanulmányozó lángelme kezében fegyver, mely meghódítja a jövőt; de gondatlan, műértelem nélküli bánással el fog sülyedni, elnyomorodni és enyészni, vagy a mi ennél rosszabb, elkoresosulni. S vajmi balgaság volna hinnünk, hogy nincs okunk többé tanulni s gondokba lenni, sőt hogy csak pihenni is jogunk van! A hatodik nap ránk nézt messze, kétes jövő fellegei mögött borong . . .« »Kevesen és szegények vagyunk — mondja más helyen — és vagyunk, mintegy az ülő és kalapács között . . .« »A mely nemzet — mondja tovább — az értelmi világ remekeit sajátjává nem tette, az ne dicsekedjék, hogy irodalma van. Csalódik. Vagy nyelve sincs még, min visszaadja, vagy érzékkel nem bír a példányok élvezetére, műitélettel méltatására: épít alap nélkül, ismeretlen utakon bolyong biztos ösvények helyett, dőren mellőzve a mult vívmányait. Igaz, hogy a lángelmének adatott átszökdelni, tulszárnyalni a fejlődés logikai egymásutánjának láncszemeit; de lángelméket, ingyen kegyelemből, s mikor *neki* tetszik, nem mikor *nekünk* van rá szükségünk, mutogat fel

gyéren a végezet; azok messiási jövetelére nem számíthatunk, míg a hű munkálkodás, a korszakalkotó példányok tanulmányozása barázdánként ugyan s arczának verejtékében, de még is hódít és halad folyvást, szünetlenül Hijában vajdik a gőz-sajtó, ha szülöttét a közelebbi percz már halottá teszi! hijába szaporítjátok a bibliographiai jegyzetek számát, ha egy-egy nyommal nem vittétek elébb az ügyet, melynek munkásai vagytok, ha egy-egy homok szemmel nem járultok azon öntudat megszilárdításához: e nemzet megérdemli, hogy létezzen Cicero! mily stylistá, mily classicus író — mondja lelkesedetten. Beszéde tett súlyával bír. E lángoló igék a szivekbe hatottak: lelkesítettek vagy megdöbbenettek — mindig hatást gyakorolva a haza sorsára is. Határozott jelleme s benső igazsága érdeket adott beszédének Mily változatosság hangban, előadásban, mily meggyőző eszmék, mik leigáznak, nagy képek, mik elvakítnak. Mivé lesz a nyelv kezei között! Mint választja meg s miként rendezi szavait, hogyan szövi körmondait, mily praecisio és mily melodia miután elménket meghódítja, lelkünket ittasítja meg¹⁾

Ki ne vágnék ily írot olvasni? Melyik nemzet lett művelt e classicusok ismerete, műveik nemzeti nyelven bírása nélkül?

A magyar műfordítás legmagasb fokán mutatja azonban őt Marcus Galeotus »Mátyás király«-ának magyar kiadása. E művet mint 14 éves fiu lefordítván: censurára adta, s az számtalan *omissis*, *deletis*-től föltételezett *Imprimatur*-ral jött vissza kezeibe. Védangyala vagy tán saját csonkaság iránti ellenszenve óvta meg — ugymond — egy rossz könyv kiadásától, s most hogyan jutott az kiadáshoz, maga sem tudja; de azt igen, hogy az egykorinak tán egy íze sem maradt helyén, mint azon világnak, melyben született. »Vajmi régen volt — kiált fel Kazinczy, — vajmi más világ volt az! Most ráérünk sok holmire: kutatni porló emlékek s elhalványodott papirosaink között; nézni, miként hoz elé a jelen alap és alkotó erő nélkül új meg új creatiókat, hogy a következő pillanatra tova söpörje« E rövid észrevétel saját erejének tul-

¹⁾ Lásd az elébbi idézetek közt 164, 169—171 lapon.

zott kicsinylése, de egyszersmind zúzó mennykő csak üzérkedési czélből fordítóink kontárkodása ellen, a kik sem a mi nyelvünknek, sem annak, a miből fordítanak, természetes és classikai szépségeit nem ismerik, műízlésök nincs, nem az irodalom intensív gyarapítását s a nemzeti becsület érdekét hordozzák szívöken, de gyári sebességű munkájokkal csak kenyeröket, vagy kényelmesb létök eszközeit keresik, haszon nélkül a tudományra nézve, nyelvünk rontásával. Mily egészen más czél lebegett Kazinczy G. előtt. Egy nagy magyar király emlékét újította meg a magyar nemzet szívében, azon időben, mikor haza és fejedelem a kétkedés válságai között habozott, midőn az egyik a birodalomegység és önakarát s a történeti jog és alkotmányos királyság, másik az engedés vagy merev magatartás vál-útján megállva, nem tudták, mire határozák el magukat. Hunyadi Mátyás élet- és jellemképét adta, mintegy ideálul állítva fel őt, rámutatva az útra, melyen mindketten egymás szívéhez juthatnak, oly időben, mely az I. Mátyás utáni korhoz sokban hasonlított, midőn az 1848—49-ki Magyarország a rajta elkövetett erőszak miatt hitében, eszméiben, alkotásaiban megrendült, midőn a félretolt magyar államformákkal szétbomlott a régi világ, s véres vívódások után sem tudott megszilárdulni az osztrák új. Megragadó az, a mint e meleg honfiui szív ecsetje a nagy uralkodót rajzolja: »a kinek agyában óriás conceptiók vannak, keblében nemes szív, a ki mindent akar s többet bír meg, mint bárki más: lovag és király, sőt autocrata, a ki ment a merre nagy eszméi, mély szenvedelmei ragadták, s utába állani nem mert maga a lázadó ország, nem a törvény; önérzetes bátorsággal, kalandos merészséggel a csatatéren s a közéletben lába poráig hajtá azon két hatalmat, min a középkor összes alkotása nyugovék — az egyházi és világi oligarchiát, ő, a »parvenu«, kít a hóhérbárdtól a gondviselő történet szabadíta meg s börtönből fel a trónra a nép fegyvere emelt. Látkörének szűk volt Magyarországnak, a kor, szemei a végtelen jövőn csüggték, mit diadalmasan akart befutni, meghódítva magának és nemzetének; méltó társat nem találva, buvár szelleme alá merült a classikai őskor halottjaihoz, méltó akarván lenni hozzájuk, vissza akarta idézni az életbe, maga körül látni, s velök élni,

cselekedni, halhatatlan lenni . . . Ime a budai világhírű Corvin-könyvtár keletkezésének nagyszerű indokai . . . » Máttyás legérdekesebb egyénisége a magyar történelemnek — mondja tovább — az egyetlen király, kinek nevét nem csupán a historia tartja fenn, hanem az élő halhatatlan emlékezés. Az első szent királyt megünnepli a nemzet, mert úgy rendelik; az Anjou-ház nagy fiának neve az iskolai könyvekben él; Máttyást maig színről-szinre ismeri a nép, tudja hős és jeles tetteit, emlegeti szokásait, élcezeit, kalandjait. Hogyne tudná, hogyne emlegetné, hiszen igaz király volt! hatalmas a hatalmasok ellenében, a gyengék és nyomottak paizsa, a ki meghallá népe jalkiáltását, megtudta néma könyűit, mindent tudott, mert mindenütt jelen volt mint a Gondviselés; ismeretlenül járta be a nép kunyhóit, megkülönböztette a látszatot és valót, parancsolni tudott másoknak, de magának is; ő, kinek akarata törvény vala, mert igazság volt. Azért emelte a trónt oly nagyra, mint az előtt és utána senki, rengeteg áldozatok árán, de megdicsőítve magával Magyarország nevét! Igen, Máttyás király egy symbolicus alak, a királyság fogalma magyar agy és magyar szív szerint; egy élő rege, mely a halott mult fölött örök-ifjan virágzik fel, mint a tavasz; egy mythosz, melynek körvonásait el nem sáppasztja, sőt szeretve és áhítva szinezi ki az ősidő. A világtörténet nem bír öröklőbb, magasztosabb emléket emelni fejedelemnek, mint a Hunyady Máttyásé, eme szivekbe vésett fölrással: »*Meghalt Máttyás király, oda az igazság!*« Ennek betűi nem kállanak el, míg ur és szolga lesz e földtekén. Tünetény, mit meg nem előz, nem követ semmi, mint Napoleon. A mit XIV. Lajos monda: »*az állam én vagyok*« — Máttyás csak azért nem tette, mert beszélték tettei. Ő volt az ország, a hatalom és dicsőség. Az élet szűk határán csüngő szemmel, türelmetlenül meg akart előzni mindent, a történelmi fejlődést, és teremteni akart, sokat, mindent, a mi gazdag lelkében élt, s teremtett palotákat, intézményeket, sergeket. A regék búbajos alkotásai, az ábrándok álomképei mintegy az ígézet szavára emelkedének ki; fény és hatalom, tudomány és művészet ragyogák be a trónt; tábort alakított hősökből. Ha a magyar zászló mesés hőstettek áldozatával idegen országok várfalain pompázik, azt hitte, hogy a

dicsőség napfénye le nem alkonyul soha. A tudománynak nem magvait veteményezé — ki bírná bevárni a lassu aratást — kész erdőket akart ültetni, meghonosítani. Miként diadalmas hadjáratai zsákmányával gazdaggá vélte tenni a hazát: úgy hitte, hogy az értelmi világ kitünőségeit a trón köré gyűjtve, azoknak színvonalára fogja emelni az összes nemzetet. Egyénisége bűbájával megigézte, magával ragadta, koncentrálna a nemzet minden életerejét egy lázas költői korszakába az áldozatosságna és dicsőségnek . . . Tudománynya teremté a hadviselést. Otrántótól Bécsig diadal követte zászlóit s hódolat és rettegés ünneplé világszerte nagy nevét: dicsérte Italia, magasztalta Franciaország, bámulta Spanyol- s tisztelte Angolország ép úgy, mint reszketett előtte az eltiport Németország, Cseh- és Lengyelország s a pogányok főhatalmassága; felségének egyetlen intése saját határai között tartotta a legnagyobb hadseregeket is . . . E korszakot mind egy ember képviselte s mind e nagyság a király volt; mind e hatalom, melyhez a tudomány üldözött bölcsei mint egy Messiáshoz foházkodának s a nyomorgatott nemzetek szabadító Mózesként esdekelték, Mátyás kezében nyugovék — mind e fény a magyar királyi trón kisugárzása volt . . . Európa azon országai közt, hol a classikai irodalmat kedvelték, a XV. században Olaszország mellett majdnem első helyen Magyarország állt.«

Ezek egy régi nagy királyról s mintegy az akkori magyar nemzet által, de láthatólag a mostani uralkodónak, a mai Magyarország által voltak elmondva oly loyalitással, mely nem bánt, oly gyöngéd vonatkozással, mely a szívig hat. Egy európai nemzet sem érez királya iránt oly mélyen, királyáról nem beszél oly kegyeletesen, mint a magyar, s I. Mátyás az ő szemében a királyok királya volt, a nemzet büszkesége, bálványja a népnek. Kazinczy szavaiban a nemzet lelke szólt, szive lángolásában az ország szíve dobogott. Bensőség, hév és igaz érzések kifejezései voltak azok s a királytisztelet *Ne tovább*-ja. S neki volt joga erre, mert ő royalista volt a szó legnemesb értelmében, volt képessége, mert ismerte nemzete lelkületét, volt bátorsága, mit hazaszeretete adott, és volt ékesen szólása, melyben szép testet öltött a szép érzés, vonzó alakban jelent meg a nemes gondolat. Miután e magasztos képet, a történe-

lem e lélekemelő oktatását olvasói előtt felmutatta, intette a nemzetet, hogy okuljon saját történelméből. Ő az igék, a kötelesség napszámosa. Lángelmék tegyenek többet — az ő ambíciója csak addig terjed. »E kötelesség hozá e füzetet piacra — így zárta be szép előszavát — a forum helyét most ez foglalja el: portéka lett a gondolat, az ismeret, a tudomány: halottkincs mindenik, ha nem jó forgalomba, ha ez nem veszi véd-szárnyai alá«

Kazinczy e művében a századok beszéltek egymással, a nemzet régi ősei oktatták a mai nemzedéket. A fényes királyi példa a szellemi közlekedés titkos útján lángot gyújthat a fejedelem szívében s összefűzi a népet és uralkodóját a trón és haza közös szeretetében. Ily fordító a teremtő géniusz tisztét veszi át, ily fordítás eredeti mű értékével bír. Ezek Kazinczy G. érdemeit magasan fölülemelik a közönséges fordítások színvonalán. Ő kibékítő szellem, útegyengető író, az erély és önmérséklet politikusa, hazaszeretete az idealismus és gyakorlatiasság szerencsés egyesülése. A halála előtti években közzétett lelkes felszólalásai Cassandra-jóslatok, miknek létezt a haza féltése adott, mi őt a hivek leghivebbikének tünteti föl. Kazinczy G. *Mátyás király*-a irodalmunk egyik kiváló disze s kedves és keresett olvasmánya lesz minden kor gondolkodóinak . . . Utolsó nyilvános szava, mely kora bármely hasonló irodalmi termékével versenyez, Szemere Pál fölött a Kisfaludy-Társaság kebelében tartott Emlékbeszéde. Kegyeletesen szól itt is az ősi hagyományokról, a nemzeti szellemet a nemzeti lét alapföltételének nyilvánítva; leírja azon kor irodalmi viszonyait, *Széphalom remetéje*, a nemzeti nyelv és aristocratia befolyását a magyar nemzetiségre, s Szemerét mint embert és írókat nagy és hív vonásokban példányképül állítja az utókor elé. »A nemzet, mely ősei hagyományait hűtelenül árúba bocsátja — úgymond — saját testébe oltja a dögvérszt, mely elpusztítja — s pusztítsa is el! Az alkotmány és közélet formái a lélek éltető hatalma nélkül hadnélküli erőd, mibe csak be kell vonulni. A nemzeti lételel öntudalma nélkül üres hüvely az és hazug máz, mi alatt lassu rothadás rejtőzik s ezért hiszi ő, hogy főleg bizonyos vészes viszonyok közt a nemzet sorsa nem a közélet vagy a csaták, hanem

belső életének harcmezején dől el. S itt a döntés joga a magyar aristocratiáé. Övé a mult, az emlékezet: fénypont, mely mint a keleti regék mágneshegye, magához vonja mindazt, mit a szenvedelmek magasabb és sekélyebb nemei fölebbre tolnak. Gazdag emberré egy szerencsés üzlet, talált kincs-halom, egy sorsjegy is tehet — urrá csupán a történelem. Megvenni e kúfár világban mindent lehet, csak a mult hagyományait nem, sem elveszíteni, de megfertőztetni hűtelenül igen, mert a tükörlap szennyet nem tűr el.« Kazinczy F. koráról, melyhez Szemere is tartozott, s a Kisfaludy-Vörösmarty körről magasztalóan szól. Mint a pók halk és lankadatlan munkával hálót hidaz útjának távol pontjai között: Széphalom remetéje így vonta egy szövédéek kapcsolatába a legkülönbözőbb elemeket, a haza gondolkozó fejeit. A **Hebe** és **Auróra** csakhamar nem sejtett fényben mutatták fel a magyar lant diadalmát, hajnalesillagai azon virradásnak, miből Nagy Pál és Széchenyi hős alakjai mellett a dal királya lépett elő, ki a classicitás örök formáiba a nemzeti élet pezsgő életét fuvallotta, s maga lön az, a kit keresett.....

.... a ki merész ajakát hadi dalnak eresztvén,
A riadó vak mélységet fölverje szavával,
Késő százak után méltón láttassa vezérlő
Párducos Árpádot s haddöntő népe hatalmát.

Jellemezvén agg barátját Kazinczy G., egyszersmind magának is képét adja. »E gyűlékony természet — úgymond — mely lobbanásaiban nem ismert korlátokat, a legnemesebb szívvel van egyesülve, mit meghajtani erővel senki, megkérlelni akárki bírt. Rideg frázisokkal szórta áldozatait. Merev ragaszkodás szokásaihoz, gyarlóságaihoz s gyermekteged kedély jellemzették, mit a bánni-tudás kénye szerint hajtogatott... Nem volt önbizalma — mondja más helyen — s tanulmánya szigorának tehetségei nem bírtak megfelelni. Fáradatlan dolgozó, még sem készülhetett el semmivel. Mint művész, másoknak kísérleteit is gyermeki örömmel üdvözölte, míg önmagára ideáljainak mértékét alkalmazá. Mint a tudomány embere, hatást nem tűzött ki s nem talált soha. Gondolatai egy óriás és fegyelmetlen tábor: kalandos úton járta be a szellem

összes világát, de rendezni, összpontosítani nem bírta a vezérlet parancsszava. Vizsgálatai a tudomány legmélyeig, elemzései gyakran a kisszerűségig ragadák. A ki műveket alkothata, egy-egy periodus új szövésére pazarlá erejét. E törekvés a tökélyes, az abszolút felé, Danaida-munkában pazarlá gazdag tehetségeit.... Nagy szellemeknek — így zárja be szavait — van egy közvetlenebb, teljesebb hatása, mint a munkáik általi — mondja Humboldt. Ezek csak egy részét mutatják valójoknak, teljesen és tisztán egyéniségökben nyilvánul az...« A ki e tanulmányt figyelmére méltatta, megtart engem abban, hogy e szellemi arckép Szemereé és Kazinczy Gáboré egyaránt, a mi a biographia-irodalomban igen gyakori jelenség. Egyébiránt az egyéni jellemzés annak teendője, a ki emlékbeszédet tartand fölötte. Én itt eszmerokonságnál fogva csak érintettem.

* * *

Szólnom kell, t. Akadémia! Kazinczy G. irálya árnyoldalairól is. Legfőbb a dagályosság és szónoki sallang, a mi egész írói pályáján — utóbbi éveiben kevesbedve — megmaradt s a mit makacs természete és gondolatai mint azok formája iránti elfogultsága miatt, sem barátai és az olvasók figyelmeztetése, sem a kritika sokszor éles megrovása benne jóvá tenni nem bírt. Szerette az új, eredeti és szokatlan mondatfűzést, a mi sokszor csaknem természetellenessé és erőszakoltttá lett, a sallustiusi széthányt latin szó-elhelyezést, mit megérteni ugyan lehetett, de egyik sem levén a magyar nyelv szellemével egyező, sőt a finomabb nyelvérzéket és művészi formákat sértvén: a benyomások hatását csökkentették. Nyelve dagályosságára csak azon egy példát hozom fel, hol az ember parányiségát Isten nagyságával állítván szembe, így szól: »És az ember, e nyomorult féreg, vergődik a világkormányzó hatalommal? egy nyomorék ambíció pislogó gyufáját állítja a viharba, mely világokat, történelmeket sodorgat forgácsokul magával...« Az ilyen mondat számtalan irataiban. Kifejezései szokatlansága igazolásaúl álljon itt egy-kettő: lelke *leajzott* — — a pók *hálót hídaz útjának* — — ő, a ki egész életében a hegyekre, magasra vágyott, ime a *lapályhoz kovácsolt koldus* — — teszen, a mit *arasznyi ereje* enged — — —. Istenről

szólván, így fejezi ki magát: Elődbe *hullok* ember s honfi — én. A nyelv erőszakolására két példát idézek ifjúkori költészetéből. **Vágy** című versében ily hely fordul elő:

Itt a távol kék ölén, hol
Illatosb a rétvirány,
Ragy'g egem, hol él az angyal,
Hű szerelmű *báj-leány*...

Marihoz irt versében pedig ily szokatlan kibagyás jó elé:

Ki hozza vissza a mult éjjeléből
R...' örökre bájos napjait?
Ki adja vissza a szív édenéből
Elszaggatott kéjdult virágait?
Ki veszti el keblemnek emlékéből
A *paradiznek* pillanatjait?

Ezek voltak a később visszakerített és megsemmisített versek. Negyven—negyvenöt év előtt, midőn Kazinczy Gábor irni kezdett, ő és báró Kemény Zsigmond volt az a nagy tehetségű két ifju író, kiket a kritika egyebekben kitüntetőleg méltányolt; de a szokatlan kifejezéseket és nehézkességet, a mi az irályt nehezzé, sokszor dagályossá tette, ép úgy megróttá bennök, mint b. Eötvös gyönyörű Karthauzi-ja germanismusait s gr. Széchenyi közbetett mondatokkal elterhelt hosszú periodusait. Írói-modorában látszik némi vidékiesség, de nyelvérzéke ép s gondolatai folyamata tömött és hatásos, gúnyja maró és epés, satyrája kiméletlen. Csak egy példát idézek. 1862. július 26-kán irt levelében a magyar olvasó közönségről írván, ily hely jó elő benne: »Én jól-rosszul sokat mondtam el a Kazinczy-kiadványok előtt. *Kinek?* Nem lett volna-e mindegy, ha semmit sem szólok? A kiket érdekel, ugy is értik, tán jobban mint én, ha semmit sem szólok is. Hajh! de ezen értők csekély humus-rétegén túl a kamtsatkai butaság talaja kezdődik, és tart a föld fundamentumáig!«

A mint itt mondani szokás — a provincián — birtoka jövedelméből, függetlenül élvén, irodalmi nézetei szigorúan puritánok maradtak. Ő, a vagyonos és egykor hatalmas táblabíró szempontjából ítél meg, annak szemüvegén lát mindent, s bár igen becsülték, s ő olykor örömmel és hosszasan maradt

közöttük, szívesen mulatott velök, a központi író-világgal soha egészen egybesimulni nem tudott. Sokszor élesen róttta meg a fővárosi életet, melynek ipari és kereskedelmi szelleme az irodalomban is túlságos mérvben nyilatkozott; a hazafiság és idealismus e szép munkaterét közönséges üzelem helyévé sülyedni bosszankodva látta, s mintha bántotta volna érzelmeit, hogy a magyar Parnassust, hol egykor csak a nemzet legnagyobb írói, e — szerinte, félistenek! laktak, a politikai és polgári egyenjoguság után, ifju és alig ismert nevü irodalmárok egész táborra lepte el. Nyilvánosságra adott műveiben tart mértéket itt-ott, de barátaihoz irt bizalmas leveleiben szenvedélyességig éles, néha csaknem goromba, a dolog érdemében azonban igazságos. Hitte-e, óhajtotta-e, hogy azok nyilvánosság elé jöjjenek? nem tudom, de a mai viszonyok közt közlésök hasznos-voltáról meg vagyok győződve, mert ma ismét az ő korabeli hibák s visszaélések kezdenek mind sűrűbben feltűnedezni irodalmunkban. Jókai *Kortársairól* irván, Kazinczy Gáborról azt jegyezte meg feltűnő röviden: »falun lakott s csak néha jött fel Pestre, a mikor mindenkit elragadott gyönyörű szellemes előadásával, melylyel férfiasan szép arcvonásai összhangban voltak. Mi kár — mondja ő — hogy nem tudott úgy írni, a hogy beszélt!« Petőfi így éneklí meg őt:

Föl, föl barátom! hangoztasd szavad,
 Áraszd ki lelked e lángözönét,
 Hogy fellobbantsd a rokonszíveket
 S hogy szétégesd az ellenség hadát....

Barátai, nyilvános beszédeinek sikere, az olvasó közönség magasra emelik őt mint szónokot; azt hiszem, a magyar nemzet ünnepelet íróit megillető halhatatlanságból neki a nagyobb rész egykor mint ilyennek jutand ki; mindamelltt én irányát sem tudom elítélni: az egészen övé, eredeti, senkitől nem kölcsönzött. Az ő nézetei itt is önálló, öntudatosak; irodalmi leveleit s műveit — úgy látszik — rögtönözte, leírta gondolatait egy huzamban, a mint jöttek, szépítgetéssel, a stylus ornamentikájával nem bajlódva, a mit igazol az, hogy sok javítás csak fordításaiban látható; képei és hasonlatai megragadók szintűgy, mint személyisége és lelkülete rendkívül rokonszen-

ves. A forma hiányait Kazinczynál a tartalom értéke és választékosság bőven pótolja.

* * *

Engedjen még a t. Akadémia néhány perczet, míg Kazinczy Gábor irodalmi hatásáról nézetemet összevontan előadom s helyét az irodalomban kijelölni megkísérlem. Három erős alapon nyugszik az ő irói érdeme. 1. A Kazinczy F. szét-szórva volt irodalmi hagyatékának összegyűjtése, gyarapítása, részben kiadása s ezek által a nemzetben csodákat művelő lelkesedés felköltése; 2. a hazai történelem XV., XVI., XVII. századi magyar Scriptorainak felkutatása s közzététele; 3. classikus fordításai. A Kazinczy-gyűjtemény már 1839. 2000 iven felül volt, ő 25 éven át gyarapította, s ma 100 rendezett vaskos kötetnél több. Bárhol találta fel nagybátyja írásait, megszerezte eredetiben vagy lemásoltatta, rendezte, leveleit commentálta, kiegészítette a hiányokat, megvilágította a homályos helyeket. Bámulatos a munka és fáradság, mit ő egy életen át e gyűjteményre fordított s alig van ív vagy füzet az ő jegyzése, pótlása, igazításai nélkül. Immár sok van belőlök kiadva, s mégis annyi még az anyag, hogy ha valaki, vagy többen — kiket a Kazinczy F. dicsősége inkább érdekelne, mint a maguké — annak szakonkint kiválasztására és sajtó alá rendezésére magukat elhatároznák, fáradozásukat az Akadémia díjazná, hogy azok kizárólag Kazinczy nevét viseljék s az érdem egészen övé legyen, ritka irodalmi becsü könyvsorozatot lehetne belőlök rendezni. Ha e tudományi kincs az angol vagy más gazdag és nagy nemzeté lenne, világhírűvé tudná tenni általa íróját. Kazinczy Gábor akarta ezt, élete főczéljának tartotta, hiven s hosszasan munkálkodott létesítésében; de ereje sokfelé megoszlása, az olvasó közönség csekély száma, gyakori betegség, külső anyagi segélyhiány s kora halála meggátolták. A Scriptorokhoz nem irhatta meg jellemzéseit, sem műfordításait nem végezhetette be... Meghatóan jósolta ő ezt meg már 1856-ban, Toldyhoz január 21-én írt levelében. »Az én végzetem az, hogy életem töredék maradjon. Mindenütt a küszöbíg érve állt elém a: *Ne torább!* Nem volt oly merész álmom, mely érinthetlen távolban maradt

volna, s mégis félben maradt minden.... Torso.« 1862. febr. 26-án reményvesztetten írja: »Minden nap zeng fülemben a: *Memento mori!*« 1863. ápril 22-én csaknem kétségbeesetten kiált fel: »Barátom! nincs képzeted, mily munkaképtelenné tett a betegség. Vagy elveszek, vagy fel kell hagynom az irodalmárkodással. Félség egész életem!« Ez a félség volt utóbbi időben a lelkére súlyosodó szikla-teher. *Post equitem sedet atra cura* — írta Toldynak. E sok hasznos és szép kezdet félben maradása fatuma neve emlékezetének, örök kár irodalmunknak. Teszünk-e már most Kazinczy F. kiadatlan kézirataira nézve valamit? mikor s hogyan teszünk? a jövő mutatja meg. Akadémiánk nagy és sokféle feladataihoz képest csekély pénzereje oka, hogy sok szép és szükséges elmarad. Ez oka, hogy Cornides, Pray, Horváth István gyűjteményeiből nevékhöz közvetlenül fűződő valami emlékezetet nem birunk tenni. Anyag maradt egy életem át folytatott óriási munkásságuk minden sikere, miről belőlök sokszor kellett nál bővebben merítő íróink csak igen fősvényen emlékeznek meg. Most Toldy F. töredékei vannak e ponton, hogy elválják: folytatói hogyan emlékeznek meg róla s anyagösszehordási tenger fáradságáról, kik sok tárgyban kész tervet, másban félig, némelyikben csaknem egészen kész anyagot kaptak? Viselendi-e valami az ő nevét? Vagy róla is el lesz egykor mondható az, a mi boldogult gr. Kemény Józsefről, Fejérről s más úttörőkről: *És eloszták az ő ruháját és sorsot vetének köntösére!*

Azon ténynek, hogy Kazinczy G. eredetét nem írta, a fölhozottakon kívül oka a haza akkori politikai viszonyai is. Az ő eszméi önálló alakban nem fértek volna be a Bach-rendszer keretébe. Hatott tehát úgy és annyit, a hogy és mennyit kockáztatás nélkül tudott. B. Kemény Zsigmond *Forradalom után* című művével a nemzet egy része előtt elveszítette népszerűségét. Ez visszaretentette a legjobb hazafiakat. B. Eötvös és Somsich Pál külföldön irták nagyhatású műveket, gr. Széchenyi álnév alatt s németül, Szalay történetírása ott szakad meg, a hol rá legnagyobb szüksége lett volna a nemzetnek, Horváth Mihály nagy áldozatot tett művei megjelenéseért, s előbb ő is álnév alatt irt. Kazinczy G.

1850—1860 között az ő valódi szakmájában — a mi a politika volt — nem írhatott, 1861 után már elbetegesedve, késő volt íráshoz kezdenie; de hogy az ő különböző kiadványokban és beszédekben megjelent eszméi eljutottak a nemzet szívéhez, fennebb kimutattam; itt még csak 1861-ben az alsóházban tartott emlékezetes beszédét említem meg, melyből kevés fáradságba került volna neki egész politikai könyvet írnia, oly mélyen és államférfiúi tájékozottsággal kutatta a magyar állam fenmaradása s alkotmánya megvédése alapjait. Így is viharos hatást keltett a házban, eszméi és az *éljen és taps* lelkesítő híre kimentek a hírlapok útján a fővárosba, szétterjedtek az országban, elhatottak a Lajtántúliakhoz, nem kis fejtörést okozva sokaknak, sőt eljutottak Európa minden országába. Magyarország közjogát népszerűbb fegyverekkel mint ő senki sem védte, az osztrák Beamterféle németnek hübb képét ember nem adta. Kevés beszédnek volt az övénél nagyobb hatása, mely mint politikai-irodalmi termék amaz időnek mindig becses emléke lesz.

Mint könyvgyűjtő is nagy szolgálatot tett az irodalomnak. Erre csak egy példát idézek Toldyhoz 1862. május 27-én írt leveléből, melyben egy könyv értékéről kérdi őt meg, a mi szép lelkéről tesz bizonyosságot, midőn a többek közt így ír „*Clusius C.: Rariorum Stirpium per Pannoniam, Agriam stb. Historia. Antwerpiae. 1583. Ugyanattól: Stirpium nomenclat. Pannon. 1584. Ritka könyv-e ez? s mit érhet? Én hozzá nem értek, de a porba is szerelmes vagyok, a mi hazám földéből fölverődik.*»

Fordításai az úttörő magas példányképét mutatják benne. Magyarország a tudományokat magyar nyelven s teljes alaposággal művelő nemzetek sorába addig nem jut, míg 1. magyarul commentált teljes görög és latin eredeti classikus kiadványai, 2. a többi művelt nemzetek remek íróiból szintén magyarra fordított s jegyzetekkel kísért classikus gyűjteményes művei nem lesznek. Dicséretes az, hogy Kölcsey, Szabó, Czuczor, Fábíán, Zichy Antal és mások a görög és római, Vörösmarty, Arany, Petőfi és Szász Károly nagynevű íróink az angol, francia, német és olasz classikusok rájuk nézve nagyobb vonzerővel biró remekeit lefordítják; a nemzet hálá-

ját érdemli, hogy a Kisfaludy-Társaság a görög classikus költő-írókat összefüggő rendszerességgel fordítja le és bocsátja közre; de sem egyik, sem másik által nem érzük el azt a nagy nemzeti célt, a melyre én rámutattam, a mi pedig irodalmunkban már régen érzett szükség. Ezt csak a t. Akadémia, a Kisfaludy- és Petőfi-Társaság egyesített erejével lehetne egykor elérni. Mig ez nem történik meg, mig egész ifjúságunk előtt az ó- és újvilág classikus irodalmi művei ily módon föltárulva s könnyen hozzáférhetővé téve nem lesznek, addig tőle mély kutatásokat, valódi tudói irányt, a tudomány-ágak továbbvitelét, új fölfedezéseket, irodalmunknak világirodalmi rangra emelését híjjába várjuk. Minden igazán nagy nemzet bírja ezt. Nekünk is arra kell törekednünk. A két Kazinczy sejtellemmel birt erről, sőt tudta e szükségét; azért oly nagy előttem a fordítási téren is mindkettőnek érdeme.

A mit Kazinczy Gáborban némelyek megrónak, hogy nézeteit szabadon, egyenesen, néha nyersen is kimondotta, nem nézve: kit illet, kit bánthat az? én — tekintve a mi viszonyainkat — hibáztatni nem tudom. Ő nem francia finomságú, de igazmondó és specifikus magyar író akart lenni. S nekünk ilyen kellett akkor, ilyen kellene ma is. Oly irodalomban, melyben különböző érdekszövetségek adnak irányt, hivatott, jóakaratról ismert, független állású férfiak véleményének nagy az értéke. Ezt a közérdek nevében kívánnunk kell, nem helytelenítnünk. Kazinczy G. ilyen volt. Ő nem szorult arra, hogy írással keresse kenyerét. Ma már igenis táblabiróiasan hangzik ugyan s tán némelyeknél gúnyos nevetést költ, de tény, hogy ő csaknem dicsekvőleg mondja Toldyhoz irt levelében, hogy ő életében semmit sem szerzett. Ősei megszerezték azt, mi utódaiknak kellett arra, hogy a haza közdolgaiban munkás részt vehessenek. Ő is örökölte azt, a mi neki szükséges volt; de ezzel ama kötelességet vélte egybekapcsoltnak, hogy ne az emberek kegyét s mosolyát, de a közjót és igazságot gyámolítsa véleményeivel. Az egészen irodalmi munkáira szorult író ezt — sajnos — nem teheti mindig. Az ilyenek kénytelenek egymásnak szolgálatokat tenni, előmozdítják egymás érdekeit, tán még a köznek kárával is; támogatják céljaik elérésében; engedékenyebbek, elnézőbbek hibáiknál.

S ezek még mindig csak emberi ártatlan gyarlóságok, melyek megbocsáthatók. Hát a pártgyűlölség, személyes ellenszenv s más szenvedélyek mily erős befolyást gyakorolnak ítéleteinkre! Ily helyzetekben valódi szerencse csak az ügyet tekintő férfiak bírása. Kazinczy G. ilyen volt, őt ítéleteiben és tetteiben a haza, közjó és irodalom érdekei és egyedül csak azok vezették s határozták el.

Lelke szerénysége példa nélküli. Akkora tömege mellett a politikai és társadalmi, nyelv- és tudományos ismereteknek, oly szép állásban, az ő nagy ékesszólása s magakedveltető nyájas modora birtokában, oly kevéssé lenni követelőnek, tiszteletet érdemlő jellemre mutat. Ő, a tényleg 20—25 éves író, publicista, ünnepest szónok s parlamenti tag nem dicsekedett íróságával, vonakodott eredetileg írni, fordított végig. Pedig milyenek előszavai, némely kritikai bevezetése, emlékbeszédei s egypár parlamenti szónoklata 1848—49 és 1861-ben! Mily különbség közte és némely mai dicsszomjas ifjú író között, a kik királyok és miniszterekkép még ide-oda távozásukat is a közönség tudomására méltónak vélik. Ezekre igazán illik: *ignotos fallit, notis est derisui*. E hamar élni s ilyen válogatatlan eszközök által dicsőíteni vágyakozók Kazinczy Gábor példájából vehetnének — vajha vennének is oktatást!

Még csak egy vonását említem meg nemes jellemének — hazaszeretetét s szinte ábrándos nemzet-cultusát. Szent volt előtte e föld és a magyar nemzet, s nyelv és irodalom iránti önodaadása határtalan. E kettő mint fenmaradásunk megronthatlan erőmagva élt lelkében. A nyugati német, az északi és déli szláv tengeráramlatban csak e kettős erkölcsi hatalom — melynek lakása szíveinkben s lelkeinkben van, kell hogy ott legyen — az, a mi minket fenttarthat. Ha az alkotmányosan önálló állami és nemzetlét becsesél bír előtünk, e két kincset becsülnünk, féltünk, mindentől óvnunk kell. Itt, e kettőben alkut, egyezést, capacitatiót nem engedett meg, de egy kis okos féltékenykedést szükségesnek látott. Ebben megszűnik nála barátság, szomszédság, rokonság s minden, a mi nem magyar nemzeti érdek. A bölcs magyar liberalismus határait — szerinte — az önfentartás érdekei

szabják ki. Bárminő alakban nyilatkozó cosmopolitismus a magyar faj veszedelme. A ki nincs velünk, ellenünk van.

Minden ember legyen ember és magyar,
A kít e föld hord s egével betakar — — —

ez volt Kazinczy életmaximája. Ezt hirdette és tanította szóval, írásban, tettel. Ezekben kifejezhető irói hatása, mely neki első rangú publicistai iróink közt biztosít helyet. Meg vagyok róla győződve, hogy a míg lesznek e hazában, a kik a megfontolt, okos és igaz szót, a bátor és egyenes véleményt, az önzetlen hazafiságot és hű nemzeti érzést, és a mi ezeknek őre, a nyelv és irodalom szent birtokát becsülni tudják, addig Kazinczy Gábor neve Árpád honában nem lesz elfelejtve.